

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Навчально-науковий інститут філології

Кафедра зарубіжної літератури

**Поліфункціональність Танатосу в літературі для старших підлітків: на
матеріалі романів “Сирітський потяг” Крістіни Бейкер Клайн та
“Поклик монстра” Патріка Несса**

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «магістр»

студентки II курсу

спеціальності

«Зарубіжна література та англійська мова:

теорія та методика навчання»

Чмут Даріни В'ячеславівни

*галузь 01 – Середня освіта / Педагогіка
спеціальність – 014.021 Середня освіта*

Науковий керівник:

д. філол. н., проф. Михед Т. В.

Рецензент:

к. філол. н., доц. Білик Н. Д.

Допущено до захисту

Протокол засідання кафедри № ____ від _____

Завідувач кафедри _____ проф. Мірошніченко Лілія Ярославівна

Київ — 2023

Зміст

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Концепт «Танатос/Смерть» у літературознавчих студіях та його репрезентація в літературі для дітей та підлітків	6
1.1. Homo mortalis: роль Танатосу в житті людини та суспільства на різних етапах розвитку.	8
1.2. Характерні риси літератури для дітей та підлітків як окремого жанрового явища: художня рефлексія та репрезентація Танатосу. ..	18
1.3. Табуйованість проблеми смерті в літературі для дітей: чи потрібно її скасувати?	25
Висновки до розділу 1.....	27
Розділ 2. Онтологізація феномену смерті крізь призму підліткового світогляду на матеріалі романів “Сирітський потяг” Крістіни Бейкер Клайн та “Поклик монстра” Патріка Несса	30
2.1. Потяг у нове життя: алегорії сирітства, смерті та переходу в романі Крістіни Бейкер Клайн “Сирітський потяг”	31
2.2. В обіймах Тисового Дерева: Міфологічна репрезентація монстра як терапевтичний засіб примирення з утратою в романі Патріка Несса “Поклик монстра”	41
Висновки до розділу 2.....	49
Розділ 3. Мотивація необхідності наявності у шкільній програмі сучасної підліткової літератури з танатологічною тематикою з метою її репрезентації та едукації школяра.....	51
3.1. План-конспект позакласного заходу	53
Висновки до розділу 3.....	57
Висновки.....	59
Список використаних джерел.....	63
Abstract	71

Вступ

Впродовж історії людства чимало екзистенційно значущих проблем набували статусу табуєваних для обговорення в певних колах, що пояснювалось – владними структурами, церковниками, педагогами чи психологами – переконанням у їхній шкідливості для певних вікових чи гендерних категорій реципієнтів, котрі, як вважалося, емоційно нестабільні, а відтак вразливі. Суспільство дистанціює окремі демографічні категорії, найчастіше жіноцтво та молодь, перешкоджаючи тим самим природному процесу едукації та підготовки до самостійного дорослого життя через соціалізацію. Однією з таких проблем відносно недавно стала категорія «смерть», попри ледь не споконвічне побутування Танатосу в світовій гуманітарній думці. Це може бути пов'язано з повсюдною втратою духовності, що супроводжується збільшенням цінності саме земного життя, переводячи тим самим смерть із категорії суто біологічної в розряд страшної катастрофи. Страх та дискомфорт, своєю чергою, викликають бажання відсторонитися, а досвід невідвортної зустрічі зі смертю, зокрема, втрата рідних та друзів, і пов'язані з цим переживання, стимулюють бажання захистити від цього дітей та юнацтво в марному намаганні забезпечити їм щастя та безтурботність.

Практика замовчування призводить до посилення травми через відсутність випрацюваного механізму її подолання. Найперший базовий спосіб передачі досвіду втрачається, провокуючи деградацію. Саме тому, зваживши на сумний досвід втрат і загрози власному життю, що вже рік як стали повсякденною реальністю для сотень тисяч дітей нашої країни, ми вважаємо за необхідне і проаналізувати тему смерті та її художню репрезентацію в літературі для підлітків, і з'ясувати форми редукції танатологічної травми, які пропонують твори літератури для homo lectio.

Актуальність дослідження полягає в необхідності вокалізації «проблемних» тем у діалозі з підлітками на тлі наявної геополітичної ситуації.

Мета роботи – сконструювати уявлення про варіативність способу та мети маніфестації феномену смерті в підлітковій літературі та обґрунтувати необхідність присутності літератури про смерть в шкільному курсі “Зарубіжної літератури”.

Мета роботи визначила потребу розв’язання таких **завдань**:

- 1) простежити історичний розвиток суспільних уявлень про смерть;
- 2) визначити роль феномену танатосу в підлітковій літературі;
- 3) проаналізувати вибрані твори в контексті дослідження феномену танатосу;
- 4) порівняти засоби та методи онтологізації теми смерті, а також визначити ключові образи і художні засоби її репрезентації в зазначених текстах;
- 5) обґрунтувати актуальність і доцільність обговорення теми смерті на матеріалі художніх творів у системі шкільної освіти;
- б) розробити план-конспект позакласного заходу.

Предметом дослідження є репрезентація танатосу та танатологічних мотивів у літературі для підлітків.

Об’єктом дослідження є романи “Сирітський потяг” Крістіни Бейкер Клайн та “Поклик монстра” Патріка Несса

Наукова новизна полягає в застосуванні танатологічної критики для аналізу романів “Сирітський потяг” Крістіни Бейкер Клайн та “Поклик монстра” Патріка Несса, та обґрунтуванні залучення цих творів до вивчення в курсі предмету «Зарубіжна література в середній школі».

Методологічна база: дослідження послуговується методами та практиками феноменологічної школи літературознавства для характеристики феномену танатосу; психоаналітичним методом для визначення кореляції впливу літературного та реального життєвого досвіду на психіку підлітків, культурно-історичний метод актуалізується в контексті дослідження еволюції

сприйняття людством смерті та його впливу на літературу; компаративний метод прислужився при зіставленні репрезентації тотожних мотивів у творах англійської та американської літератур.

Результати дослідження **апробовані під час** Всеукраїнської наукової онлайн-конференції “Нові виміри сучасних філологічних досліджень: міждисциплінарний підхід” 10 – 11 листопада 2022 року та VII Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених «ФІЛОЛОГІЯ XXI СТОЛІТТЯ: НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ» 6 – 7 квітня 2023 року.

Структура: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатку та списку використаних джерел, що налічує 74 позиції, з них 49 англомовних.

Розділ 1. Концепт «Танатос/Смерть» у літературознавчих студіях та його репрезентація в літературі для дітей і підлітків

Літературознавство як наука здавна намагається визначити найбільш поширені теми та мотиви різноманітних родів і жанрів літератури. Так, найбільш упізнаваними мотивними кластерами готичної прози, наприклад, є родова таємниця, порятунок беззахисної дівчини, середньовічний замок із зачиненою кімнатою та паранормальне джерело саспенсу, яке не обов'язково отримує пояснення, зберігаючи містичну таємницю. Мотиви допомагають дослідникам визначити приналежність витвору мистецтва до того чи іншого напрямку та стилю. Так, мотив служіння прекрасній дамі вказує на середньовічний куртуазний роман, возвеличення сили розуму – на Просвітництво, а оспівування краси природи – на Романтизм. Серед незліченної кількості мотивів, однак, вирізняють універсальні, такі, що не належать окремим жанрам та епохам, а супроводжують людину та митця впродовж всієї історії. Одним із таких мотивів, беззаперечно, є Танатос – концепт, відомий людині ще до того, як вона освоїла навіть найпримітивнішу мову. Як незмінний супутник життя, смерть посідає вагомe місце і в культурному середовищі людства, проникаючи в усі аспекти діяльності людини.

Розуміння смерті на різних стадіях розвитку людської цивілізації, постійно змінювалося, оприявнюючись у різних формах та контекстах, відповідно, стимулюючи різні типи загальної поведінки. Так, для античної культури характерним було стоїчне сприйняття смерті як чогось природного та невідворотного; факт смерті та проходження через дві основні ріки підземного царства стирали людину, залишаючи бліду тінь, що лише зовні, подобою нагадувала особистість, якою колись була. Тому давньогрецькі мислителі пропагували цінування земного життя, духовний та тілесний розвиток, насолоду їжею, напоями та коханням. Здебільшого давні греки не описували щасливого життя після смерті, хоча визнані герої мали шанс опинитися в Елізіумі.

Багато історичних та сучасних світових мітологій та релігій поділяють таке уявлення про життя та смерть, однак трапляється і кардинальна зміна пріоритетів. До прикладу, якщо стародавній грек міг жити за девізом «Насолоджуйся життям, бо завтра його не буде», то середньостатистичний середньовічний європеєць був переконаний, що життя – це серія випробувань, котрі треба пройти з абсолютним послухом та регулярним самозреченням, аскеза, що дає шанс на блаженну вічність у християнському раю поруч з янголами.

Тобто, античне уявлення про смерть, як про символічне закінчення життя, трансформується в абсолютний початок, адже на шкалі вічності 30-40 років земного життя втрачають будь-яке значення.

Не дивлячись на кардинальну трансформацію поведінкової матриці, загальна тенденція сприйняття нескінченності людського буття, вираженого у вічному існуванні духовної есенції, зберігається впродовж тисячоліть. У сучасному ж світі все більше поширюється усвідомлення вічного ніщо та короткого проміжку часу, що випадає людині між народженням та смертю. В цьому контексті смерть набуває значення абсолютного жахаючого фіналу, що, зрозуміло, змінює ставлення до втрати. Такі зміни прослідковуються у звичаях та ритуалах, зокрема поховальних.

Так, Мішель Фуко у своєму дослідженні гетеропросторів описує процес все більш помітного витіснення місць останнього упокоєння з традиційного центру міста до околиць, що сигналізує про появу негативної кореляції сусідства з могилами, котре навіює думки про власну смертність, на цьому етапі явно некомфортну. Дослідник також прослідковує збільшення уваги до тілесного в кореляції зі зниженням ролі духовного в житті людини; якщо раніше поховані останки, коли минав певний період, відкопували, перемивали та переміщували до спеціально відведених місць, так було, зокрема, в Римі, то на пізніших етапах могила стала місцем остаточного упокоєння, яке, під страхом Божої кари, турбувати заборонено.[41]

З урахуванням сучасних секулярних тенденцій розвитку суспільства, танатологія стає все актуальнішою, як у контексті інших дослідницьких напрямів, наприклад, екзистенціалізму та феноменології, так і як самостійна наука. Тож в першому підрозділі розглядається теоретичне різноманіття наукових та філософських потрактувань проблематики смерті та наводиться огляд еволюції ставлення суспільства до танатичних проблем, зокрема в контексті розвідок Ж.-П. Сартра, Е. Косака, С. К'єркегора, К. Ясперса, З. Фрейда, С. Грофа, Дж. Галіфакс, Ж.-П. Рішара, Ф. Ар'єса тощо.

В другому підрозділі детально розглядається проблема Танатосу в дитячій та підлітковій літературі, її художня рефлексія та репрезентація на прикладі досліджень Д. Пасулки, О. Січкара, Т. Качак, Г. Редлі, Р. Мей та Т. Мур.

В третьому розділі обговорюється питання впливу Танатосу та пов'язаних явищ на життя та психологічне здоров'я дітей та підлітків, та подається до дискуту питання про актуальність виведення теми смерті з рангу табуйованих, на матеріалі наукових здобутків Дж. Вана Декстера, Дж. Конраса Гласа, Т. Рандо та С. Ольховецького.

1. 1. Homo mortalis: роль Танатосу в житті людини та суспільства на різних етапах розвитку

Філософія екзистенціалізму розглядає смерть як невід'ємну частину людського життя; ключовий елемент екзистенції, що наповнює її сенсом; джерело значення та цінності. Екзистенціалісти переконані, що людина наділена свободою вибору, а отже, вільна обирати власний шлях. При цьому не варто також забувати про відповідальність, яка лежить за кожним вибором. Ця відповідальність за вчинки та їхні наслідки, а також цінність життя підсилюється у світогляді екзистенціалістів неминучістю смерті, що окреслює більш-менш чіткий проміжок часу, відведений людині. Саме така темпоральна обмеженість і провокує, на думку екзистенціалістів, прагнення людини наповнити життя сенсом, прожити його найбільш змістовно.

Тобто, філософія екзистенціалізму розглядає смертність людини як основний стимул для пошуку сенсу життя, активності та цілеспрямованості. Усвідомлення власної смертності, таким чином, розглядається як рушійна сила, що допомагає людині відокремити важливі для неї речі та приділяти час та сили саме їм.

Жан-Поль Сартр у своєму трактаті «Буття і ніщо», розглядаючи тему смерті та її впливу на людське існування, доходить висновку, що смерть є фундаментальним складником життя, оскільки вона – неunikний фінал кожного. На переконання Сартра, безкомпромісність танатосу впливає на баланс особистої свободи людини та усвідомлення нею власної відповідальності перед життям. За Сартром, дії та вчинки людини набувають значення лише в контексті людської необхідності померти, оскільки тільки це наділяє життя виміром сенсу та значення. Філософ вважав, що смерть допомагає людині зрозуміти себе та власні дії, спонукає до свідомого та змістовного існування.

Сартр також наголошує на тому, що смерть у жодному разі не може бути ігнорована чи вирішена, вона є необхідною константою, що чекає на кожного, і тому люди повинні прийняти її як незамінний складник життя. [17]

За словами Ежи Косака, екзистенціалісти розглядають смерть як найвищу форму свободи та відповідальності, адже лише у світлі власної необхідності померти людина здатна повністю зрозуміти наявність у житті сенсу та значення. Однак, Косак відзначає також, що екзистенціалісти не розцінюють смерть як мету життя. Основою бачення смерті в екзистенціалізмі, за Косаком, є відповідність життя людини її власним потребам та можливостям з усвідомленням його обмеженості та фінальності. Тобто, смерть в екзистенціалізмі прибирає роль контексту, що лише допомагає людині якнайповніше реалізувати себе. [56]

Данський філософ Серен К'єркегор загалом поділяє погляд екзистенціалістів на смерть, однак він виділяє також ще один важливий її аспект – насолоду. На переконання К'єркегора, усвідомлення людиною власної смертності вчить її

цінувати кожен момент, насолоджуватись життям та не витратити час на марні справи. Філософ також виділяє почуття обов'язку, породжене смертністю, адже вона зобов'язує людину будувати життя таким чином, щоб воно було якомога більш значущим та наповненим. Для К'єркегора смерть символізує початок нового етапу, в якому маніфестується відповідальність людини перед Богом та перед собою: філософ розглядає смерть у контексті релігійного уявлення про посмертний суд, відповідно, людина, усвідомлюючи можливість покарання чи нагороди за свої дії, вчиться підлаштовувати життя високим моральним стандартам. [54]

Визнаючи наявний серед людей страх перед смертю, К'єркегор наголошує на тому, що це почуття може бути подоланим, якщо жити згідно Божої волі та перебувати в Його благодаті. Таке життя К'єркегор порівнює з християнською ідеєю жертвоприношення, наголошуючи, що ця жертва може бути не лише фізичною, а й духовною. В цьому контексті філософ постулює, що, принісши своє життя в жертву Богові, шляхом повного підкорення Його волі, людина має духовно готуватися до смерті, за будь-яких обставин зберігаючи віру. [55]

Про страх людини до смерті пише також бельгійський філософ-екзистенціаліст Альфонс де Валенс. На його переконання, цей страх є необхідним елементом людської природи, що відіграє вирішальну роль у тому, як людина бачить свій життєвий шлях та своє місце у світі. Однак де Валенс, на відміну від К'єркегора, стверджує, що страх людини перед смертю може бути подоланий через усвідомлення життя як цілісного процесу, що має внутрішній зміст та значення.

Тобто, можемо дійти висновку, що філософія екзистенціалізму розглядає смерть не самотійно, а у її впливі на життя людини, де перша виступає каталізатором насиченості другого подієвістю та сенсом. Таке сприйняття смерті характерне також і для феноменологічної школи сучасної філософії. Однак необхідно також зазначити, що оскільки феноменологія прагне описати явища та речі через їхні внутрішні характеристики та способи відчуття, то смерть вона

також розглядає як момент абсолютного зникнення особистості, людської унікальності та індивідуальності.

Поняття смерті феноменологія зазвичай розглядає в контексті життєвого світу людини, феноменологи визначають її як явище, що виявляється в досвіді людини і є необхідною складовою життя. У своїх дослідженнях представники цієї школи зосереджуються на сприйнятті та інтерпретації людиною власної смерті та смерті інших людей; на тому, як смерть впливає на буття людини та її стосунки іншими.

Аналізуючи філософські погляди Ніцше, Карл Ясперс підкреслює відмінності в розумінні смерті Ніцше та в християнстві. Якщо для християнства смерть тіла є лише етапом, який переживає душа на шляху до потойбіччя, то Ніцше підкреслював важливість життя та індивідуальності і засуджував використання смерті як засобу досягнення мети. Однак Ясперс переконаний, що обидва підходи можуть бути корисними для людини, допомагаючи їй знайти свій шлях.

Ясперс зазначає, що християнство допомагає людині знайти мир та спокій у смерті, через віру у вічне життя в раю. Для німецького філософа смерть є не просто фізичним закінченням життя, а й можливістю для духовного та морального розвитку. [53]

Тобто, можемо виснувати, що представники двох різних філософських шкіл – екзистенціалізму та феноменології – погоджуються на спільних засадах користі усвідомлення людиною смерті для покращення її життя, тож смерть тут вивчається не як самостійне явище, а, радше, з віталістичної перспективи. На інших засадах постає відносно нова самостійна наука – танатологія.

Танатологія – мультидисциплінарна галузь знання, що вивчає смерть у всіх її проявах, питання життя після смерті, підготовку до смерті та вмирання, евтаназії та лікування термінальних стадій, етику смерті та піклування про померлих, і, найважливіше в контексті нашого дослідження – психологічні аспекти смерті, жалобу та сум людей, що зіткнулися зі смертю близьких.

Танатологія послуговується здобутками таких галузей науки як медицина, психологія, релігієзнавство, філософія, соціологія, антропологія, літературознавство тощо, допомагаючи полегшити процес помирання і фізично і психологічно, як для самої людини, так і для її близьких.

Ставлення людини до смерті постійно змінювалося впродовж історії, тому численні дослідники намагалися прослідкувати ці зміни та вивести універсальні формули для налагодження стосунків сучасної людини з танатосом. Одним із дослідників сприйняття людиною смерті є американський психолог і психіатр, доктор медицини Станіслав Гроф. У трактаті «Зустріч людини зі смертю» він спільно з американською антропологинею, екологинею та вчителькою дзен-буддизму Джоан Галіфакс досліджує віру людини в життя після смерті. [47]

Автори описують певну особливість стародавніх поховальних ритуалів, що виражається у двоякості їхньої природи. З одного боку, вони мали полегшувати мертвим процес переходу до потойбіччя, а з іншого – закривати їм шлях до повернення, тим самим убезпечуючи від них живих. Інший варіант віри у продовження життя, згаданий у книзі, – концепція реінкарнації, що, окрім вічного існування безсмертної душі, розглядається також як можливість повернення до реального фізичного існування. Такі вірування автори спостерегли у релігіях, філософіях та космогонічних системах стародавніх Індії, Північної Америки, Греції, характерним це явище було і для раннього християнства. Що стосується індуїзму, буддизму та джайнізму – в них віра в переродження душі поєднується з концепцією карми, де наступна інкарнація визначається відповідно до поведінки людини у попередньому існуванні. Ця теорія є релевантною для нашого дослідження в контексті роману Крістіни Бейкер Клайн «Сирітський потяг».

Іншим цікавим розумінням життя і смерті, які описують Гроф та Галіфакс, є уявлення про смерть як звільнення з темниці життя, возз'єднання з первинною природою та повернення додому. Дослідники визначають, що для буддійського світогляду характерне сприйняття страждання як споконвічної риси біологічного

існування, породженого самим джерелом життя, тож метою стає вивільнення з мук життя та зупинка колеса перероджень, варіацію чого ми також можемо прослідкувати на матеріалі роману Клайн.

Поховальні обряди Гроф та Галіфакс відносять до розряду обрядів переходу, серед яких також є ритуали при народженні, досягненні повноліття, весіллі тощо. Такі ритуали автори називають обрядами переходу, тому що людина переходить на нові етапи життя, символічно помираючи в одній ролі, щоб народитися в іншій. При цьому в дослідженні зауважено, що будь-яка смерть, реальна чи метафорична, залишає по собі пустку у світогляді тих, хто залишився, тобто смерть є своєрідним виходом людини зі складеної системи гомогенного суспільства. Застосування цієї теорії також валідне для нашого дослідження на прикладі обох аналізованих романів.

Релевантними для нашої розвідки є також теорії Фрейда, Рішара, Дерріди та Кіся, які розглядають смерть як неодмінний складник життя, при цьому наповнюючи її різними сенсами. Зигмунд Фройд, наприклад, поділяє середньовічне трактування смерті як події, до якої людина має готуватися. Фройд говорить також про те, що сприйняття смерті людиною залежить від соціокультурних особливостей її оточення, а траур та горювання абсолютно нормальні процеси, властиві усім [19]. У дослідженнях Фрейда йдеться також про психічні процеси, переживані людиною внаслідок втрати, серед них поганий настрій, тривога та, найцікавіше в контексті нашої розвідки – почуття провини, яке ми детальніше обговоримо, аналізуючи роман Патріка Несса «Поклик монстра». В цьому ж контексті корисним для нас є трактат Фрейда «Тотем і табу», що дозволяє виокремити тотемні риси Нессівського монстра [42].

Жан-П'єр Рішар, аналізуючи уявлення про смерть у різних історичних епохах та релігіях, виводить пряму залежність ставлення людини до смерті від рівня соціокультурного розвитку суспільства, так, давніші цивілізації мали примітивніші уявлення про смерть як невід'ємний елемент природного циклу [15].

Жак Дерріда, в свою чергу, вважав, що смерть є рушієм вчинків та стосунків людини, що саме усвідомлення смерті формує вибори та поведінку особистості. Дослідник виділяв два аспекти смерті: відсутність життя та можливість увічнення через пам'ять живих. Дерріда виводить гіпотезу, що саме свідомість, а радше страх власної смерті може бути стимулом до мистецтва – як жага залишити по собі матеріальну спадщину, цим самим закарбовуючи себе в пам'яті інших для досягнення безсмертя. Дерріда також приходить до висновку, що лише звільнення від страху смерті дозволить людині по-справжньому зрозуміти себе та повністю самореалізуватися [37]. На противагу цьому, Роман Кісь говорить про те, що саме зустріч зі смертю здатна відкрити людині нові глибокі сенси існування, і для того, щоби прожити повноцінне життя, людина має дбати про підготовку до смерті [10]. Герман Фейфель, в свою чергу, зазначає, що саме усвідомлення конечності людського життя наділяє його моральним значенням [39], а Мішель Фуко наголошує на праві людини розпоряджатися власною смертю із підтримкою, а не осудом суспільства [70]. Тобто, можемо вивести, що концепт смерті впродовж багатьох століть залишається активно деатованою темою, породжуючи численні теорії. В контексті нашого дослідження ми сконцентруємося на соціально-культурній еволюції концепту танатосу.

Одним із найуспішніших дослідників цього напряму танатології є французький історик Філіп Ар'єс. У своїй найвідомішій книзі «Людина перед обличчям смерті» автор досліджує шлях західної культури через п'ять етапів сприйняття людиною смерті – від архаїчного розуміння її неунікності та природності до сучасного табування. Ар'єс називає смерть одним із ключових параметрів колективної свідомості, і тому зосереджується саме на ментальності людства, що виражається у ритуалах, звичаях та віруваннях «мовчазної більшості», адже саме неусвідомлене та невимовлене становить для науковця найбільшу цінність у дослідженні ставлення людини до смерті. Дослідник зазначає, що тема ставлення та смерті є так само новим для історичної науки поняттям, як і час, простір, сексуальність, дитинство тощо, але тема смерті

частіше інших підпадає під табування. На думку Ар'еса, існує кореляція між домінантними в певну добу патернами ставлення до смерті та типовою для того часу самосвідомістю особистості. [26]

Перший етап еволюції ставлення людини до смерті Ар'ес визначає як «Приручена смерть», і припадає він на добу Середньовіччя. Для цього історичного часу характерне спокійне сприйняття смерті як чогось абсолютно природнього, ритуали були направлені на «вираження солідарності» помираючого сім'ї та суспільству; головна роль у ритуалах цього часу відводилась помираючому. Ар'ес пише, що людина завчасно знала про приближення смерті і, відповідно, готувалася до неї. Показово й те, що сама смерть у цей період не сприймалася як абсолютний кінець. На противагу Античності, коли поховання зазвичай відбувалися за межами поселення, згадаймо хоч би Софоклового «Едипа у Колоні», Ар'ес висвітлює ритуальні традиції середньовічних міст, в яких кладовища ставали центрами соціального життя, і поховати рідних намагалися якомога ближче до храму чи іншого святого місця.

Наступний виділений Ар'есом етап зміни ставлення людини до смерті припадає на XI-XIII століття та називається «Смерть своя». Рухом цього зсуву автор визначає появу ідеї Страшного Суду, що стимулює усвідомлення людиною власної індивідуальності та персональної історії, хоча Гейзинга масштабне зацікавлення темою смерті пов'язує із закінченням пандемії Чорної смерті та Столітньою війною. [51] В цей час активно розвивається мистецтво *macabre*, в якому смерть розкривається в найтемнішому та найжорстокішому вимірі, у демонстрації скелетів та трупів. У цьому Ар'ес вбачає компенсацію жаги життя та матеріальних благ, що також виражалось у збільшенні значення заповіту, який передбачав урочисте поховання та численні меси. Автор зазначає появу нової чуттєвості, яка зводиться до зосередження переживань людини на самому моменті фізичної смерті. Тобто, на цьому етапі страх смерті вже присутній, але

розкривається він у масштабних приготуваннях до неї, з вірою в те, що правильний ритуал може забезпечити щасливе потойбіччя.

Третій етап Ар'єс називає «Смерть далека та близька», він охоплює період від початку Відродження аж до XVII століття. На переконання автора, цей період позначений певною деградацією у розвитку сприйняття смерті людиною. Науковець також зауважує неоднозначність і навіть непомітність цього періоду. Принципова зміна, на яку спирається Ар'єс у своїй класифікації, – поява сумніву, породженого смертю. Таку тенденцію колективної чуттєвості автор називає «Девальвацією смертної години». Передсмертні муки, описані в численних середньовічних трактатах, тепер починають сприйматися з подивом, як плоди фантазії. Момент смерті починає більше асоціюватися з розлукою душі та тіла, що стимулює поглиблення дуалізму. Людина перестає передчувати смерть і, відповідно, готуватися до неї; релігійні діячі починають засуджувати матеріалізм, що закінчується лише тоді, коли людина вже помирає. Тому визначальною рисою доби, за Ар'єсом, стає «життя з думкою про смерть»; земне життя тепер сприймається виключно як підготовка до життя вічного. Така зміна понятійної парадигми стирає контраст між життям та смертю, перетворюючи їх в єдиний процес. Релігійна спрямованість до вічного змінює й поховальні церемонії, яким тепер притаманна максимальна простота. Траур у цей період втрачає надмірну емоційність та екзальтованість, переходячи в розряд традиції, а тіло людини перестає бути священною таємницею і стає предметом дослідження, як з метою розгадки загибелі, так і для вивчення життя. Масабре цього часу, на відміну від попередньої цнотливої епохи, все більше прибирає ознак насилля та еротики, що дає підставу Ар'єсу говорити про зближення Еросу та Танатосу в добу бароко. Смерть перестає бути неунікним інструментом природи і прибирає ознак хтивості та жаги насолоди; вона вже не спокійний момент кінця, людина не помирає, її жорстоко виривають із життя, тож повертається ідея передсмертної агонії. В цей час поширюється некрофілія, захоплення муміями та ідеї садизму.

Наступний етап, на противагу попередньому, характеризується глибоким емоційним переживанням смерті, але тепер вже не своєї власної, але близької людини, чому й отримує назву «Смерть твоя». Характерним для цього періоду є комплекс трагічних переживань через утрату близької чи рідної людини, що Ар'єс пов'язує з посиленням родинних зв'язків. При цьому власна смерть починає сприйматися як можливість возз'єднання з небіжчиком, та сприйматися з радістю, навіть охоче. Загальною тенденцією доби є послаблення віри у посмертні муки, а тому втрата близької людини переживається важче за ймовірну власну смерть. Тобто, можемо виснувати, що на цьому етапі смерть стає феноменом, який людина переживає через посередника. Посилюється диференціація між смертю та утратою, де остання викликає набагато глибші та інтенсивніші переживання, оскільки, на відміну від власної смерті, утрату людина може осмислити і наповнити або раціоналізмом, або чуттєвістю, відповідно до свого світогляду. Отже, смерть перестає бути чимось, що стається з людиною, і стає тим, від чого вона отримує лише побічні ефекти. Переживання смерті іншого, на відміну від власної, майже позбавлене фактажу, і спирається суто на емоційні переживання та вербалізовані почуття.

Останній з поданих Ар'єсом етапів розвитку думки західного суспільства про смерть отримав назву «Перевернута смерть»; його найхарактернішою рисою стає страх перед смертю та усім з нею пов'язаним. Тема смерті в ХХ столітті, за порівнянням Ар'єса, стає такою ж табуваною, як декілька століть до цього був секс, і на фоні сексуальної революції, витісняється з колективної свідомості. Автор пише, що тенденція витіснення досягає апогею, коли людина починає повністю ігнорувати смерть, поводячись так, ніби втрата індивіда жодним чином не впливає на механізми та структури суспільства. Бажання максимально відгородитися від смерті та помирання виражається у появі госпісів, витісненні ритуальних магазинів та похоронних агенцій на околиці, перенесення традиційних ритуалів з домашнього у чужий, перехідний простір (відспівування померлого, проведення поминального обіду за межами домашнього простору

тощо). Смерть, за визначенням Ар'еса, стає на заваді досягненню викристалізованої ідеї щастя, хоч би славнозвісної «американської мрії», а тому її намагаються приховувати – навіть від помираючого.

Підсумовуючи знахідки Ар'еса, можемо сказати, що дослідник окреслює танатологічний шлях людства від гармонії з природою до повного від неї відсторонення. Такий процес автор пояснює тенденцією людини актуалізувати відповідні несвідомим потребам ідеї. Розвиваючи цю думку, історик виводить чотири основних параметри, котрі впливають на ставлення людини до смерті: індивідуальне самопізнання – роль, яка відводиться у суспільстві індивіду та групі; захисні механізми – протистояння неконтрольованим силам природи, що загрожують соціальному порядку (найнебезпечнішими з них Ар'ес називає секс і смерть); віра в потойбіччя, а також віра у взаємозв'язок між злом та гріхом, стражданням та смертю, які формують основу міфу про «падіння» людини.

Таким чином, можемо також припустити шостий етап еволюції сприйняття людиною смерті – інформоване прийняття, який починається у XXI столітті. Нова епоха надзвичайно швидкого розвитку технологій та моментального поширення інформації дає людині можливість проаналізувати зафіксовані століттями патерни поведінки та їхні результати. Тож, сучасна людина, втрачаючи віру у надприродне та дисоціалізуючись в еру інтернету, усвідомлює фатальні наслідки табування Еросу й Танатосу при вихованні нових поколінь, що результують у марно завищеній травматичності зустрічі з невідворотнім, якої можна було б уникнути за належної підготовки. Саме на підтримку розвитку шляхів такої підготовки у вихованні і направлена ця робота.

1.2. Характерні риси літератури для дітей та підлітків як окремого жанрового явища: художня рефлексія та репрезентація Танатосу

Враховуючи, що усвідомлення дитинства, як окремого життєвого етапу, з'явилося відносно нещодавно, складно однозначно говорити про стародавню дитячу чи підліткову літературу. Однак, виходячи з того, що до підліткової

літератури включають твори усіх жанрів та розмірів написані підлітками, для підлітків, персонажами яких є підлітки, а також твори дорослої літератури, що увійшли до кола читання підлітків, можемо сміливо назвати початком розвитку підліткової літератури легенди та казки.

Як відомо, метою створення мітів та легенд було намагання пояснити природні явища, структуру універсуму та місце у ньому людини. Оскільки в часи їхнього створення не існувало диференціації на дорослих та дітей, а знання передавалися усною традицією з покоління у покоління, то логічно виводимо, що знання, отримані таким чином, були однаково корисними представникам різного віку.

Далі з розвитком цивілізації виокремлюється дидактизована (ще не дидактична) література – байки, казки тощо, покликана підготувати майбутніх дорослих до самостійного життя. У численних казках знаходимо перестороги щодо розмов з незнайомцями, відвідування небезпечних місць тощо, метою яких є навіювання страху перед потенційною небезпекою. Іншою важливою метою такої літератури була підготовка до різноманітних обрядів переходу та ініціації, численні згадки яких зустрічаємо у самих казках. Такі твори часто містили неприховану агресію, криваві сцени та звірства, що виправдовувалося їхнім основним завданням.

З усвідомленням дитинства як окремого та вітального етапу розвитку людини, з'являється дидактична література, направлена на повчання та виховання дітей. Філіпп Ар'єс знаходить кореляцію між ставленням до дитини та роллю теми смерті в житті людини. Дослідник говорить про те, що в добу Середньовіччя дитина не відрізнялася від дорослої людини ні в роботі, ні у відпочинку, жодна тема не приховувалась, а тому і про секс, і про смерть були доволі обізнані. Але, на думку Ар'єса, «відкриття дитинства» в певному сенсі позбавило дитину свободи; поява наративу про схильність дитини до гріха стимулює відгородження її від комплексних питань та початок муштри [25].

В пуританській літературі XVII століття з'являється часто повторюваний троп помираючої дитини, історію якого досліджує американська релігієзнавиця Діана Волш Пасулка. Прослідковуючи три століття розвитку тропу, професорка доходить висновку, що відпочатково сцени смерті в дитячій літературі відповідали пуританським вимогам виховання дітей, позбавлених волі та гріха. Дитячі агіографії описували «тріумфальну» смерть дитини, що в свої останні хвилини знаходила просвітлення, переймала пуританську віру та з радістю зустрічала Спасителя. Такі тексти були призначенні також для навернення до віри дорослих, що їх читали, через співчуття та надії на відновлення дитячої наївності та чистоти. Дослідниця говорить про те, що троп, започаткований як засіб маніпуляції в окремих оповіданнях, поступово виокремився в самостійну тему, досягши повної автономії у формі мемуарів. Шукаючи причин популярності таких творів серед читачів, авторка, з-поміж багатьох, називає і високий рівень дитячої смертності. Професорка також зазначає, що невелика кількість членів родини, а отже, і менша смертність, передбачали більшу концентрацію на горюванні та дотриманні ритуалів вшанування пам'яті. Цим пояснюється популярність втішальної літератури (*consolation literature*), яку писали матері для матерів. Подальші тексти, що використовували троп дитячої смерті, за словами дослідниці, пропагували демократичні цінності та концепцію порятунку наділених чеснотами бідняків і робітників, які, завдяки набутим високим моральним якостям, мали шанс піднятися по соціальній драбині і втрапити через перехід до вищих класів [65].

З подальшим розвитком суспільства та гуманітаристики творці й дослідники дитячої та підліткової літератури все більше уваги звертають на особливості психіки, властиві різним віковим категоріям. На думку дослідниці української дитячої літератури, Оксани Миколаївни Січкари, психіка дитини здатна усвідомити та витримати більше, ніж дорослої людини, і саме тому мало хто з письменників береться описувати внутрішній світ дитини (чи підлітка), що стикається зі смертю [18].

Тетяна Богданівна Качак зазначає дискусійність проблеми введення танатичних мотивів у літературу для дітей та підлітків, про що палко сперечаються педагоги та психологи, однак наголошує, що відверта розмова з дітьми на будь-які теми, котрі обдумані, виважено та обґрунтовано подаються цільовій аудиторії, наразі є помітною загальною тенденцією сучасної літератури. Таку тематичну зміну дослідниця пояснює переорієнтацією літератури для дітей та підлітків із суто дидактичної до розважальної та пізнавальної, а також більшою свободою у виборі тем. Посилення ролі танатичних мотивів в українській літературі авторка пояснює мілітарними реаліями сьогодення (Майдан та АТО на час написання статті). Ще одним важливим для Качак фактором є те, що читання літератури про смерть не може травмувати дітей, оскільки вони зустрічаються з нею в реальному житті, але саме твори з цієї тематики дають можливість психологічно підготуватися до травми, пропонуючи не лише моделі відповідної поведінки, а й відповіді на можливі питання, візуалізуючи емоційну реакцію персонажів-однолітків [7].

Аналізуючи танатичні мотиви сучасної дитячої літератури, авторка виводить, залежність репрезентації смерті у художньому творі від його жанрово-стильової природи. Так, реалістично-психологічна проза здебільшого розкриває психологічні переживання втрати близької людини чи домашнього улюбленця, роздуми персонажів про смерть як абсолютний кінець, метафоричне звільнення від життєвих негараздів, зображує суїцидальні нахили та ігри у смерть з дитячою іронічністю, актуалізує містичні сюжети топосів, традиційно асоційованих зі смертю [7; с. 210].

Для детективної прози для дітей та підлітків, так само як і для дорослих, характерна присутність насильницької смерті, хоча, відповідно дослідження авторки, література для юних читачів все ж уникає натуралістичних описів смерті. А творці пригодницько-фантастичної прози найчастіше використовують танатичні мотиви у контексті зла, яке необхідно здолати, а смерть постає неминучістю та переходом у інший вимір [7; с. 214–215].

Дослідниця зазначає, що дитяча література часто уникає танатологічної лексики, оскільки дорослі, намагаючись захистити дітей, ніколи не пояснюють смерть як абсолютний кінець, а вдаються до різноманітних релігійних чи філософських потрактувань. Тобто, на думку дослідниці, літературі для дітей притаманне казково-фантазійне змалювання смерті, тоді як творці підліткової літератури частіше звертаються до більш реалістичних сюжетів. Авторка також доходить висновку, що дитячій літературі про смерть характерне «апеляційне» ставлення героїв та страх, що породжує безліч запитань. Діти-герої таких творів прагнуть зрозуміти природу життя та смерті, тоді як танатична література для підлітків більшою мірою репрезентує суїцидальний вимір, передаючи роздуми персонажів про складність життя та фінальність смерті як визволення [7; с. 212–213].

Дослідниця дитячої та юнацької літератури Гейл Редлі на переконливих прикладах демонструє, що сучасна американська література для молодих дорослих (YAL – young adult literature) не лише використовує мотив смерті як художню деталь, а й показує шляхи процесування та переживання втрати, даючи практичні життєві поради та уникаючи дидактизму. Дослідниця говорить про шкідливість «оберігання» від смерті, що не дає можливості повноцінно горювати, а значить, і змиритися зі смертю та відпустити її, залишаючи гештальт, що неодмінно впливає на подальше життя. Замовчування та приховування інформації, як свідчать відібрані авторкою приклади, викликає у підлітків почуття зради та гніву, котрі відсторонюють їх від сім'ї; а сам факт приховування інформації переконує підлітків у неможливості поділитися своїм знанням, що залишає їх наодинці з собою та безліччю переживань, без підтримки батьків чи друзів. Гейл Редлі наголошує на тому, що жодна книга не претендує на повне і розгорнуте висвітлення всіх аспектів та стадій скорботи, але численні юнацькі книги пропонують індивідуальні історії, показуючи, як можна справитися зі смертю та помиранням, і ці книги мають бути представлені в колі підліткового читання [67].

Американські дослідники Ріт Мей та Тімоті Мур у своєму дослідженні смерті та втрати в літературі для підлітків та юнацтва описують трансформацію дитячої літератури, що пройшла шлях від підкреслено дидактичної, направленої до виховання релігійності та моральності, до проблемного роману (“problem novel”), який розвінчує міф про сакральність дитинства та привносить життєві реалії у зображення ще не так давно табуйованих тем смерті, расизму, сексу, тощо. Автори відзначають, що такий перехід став символічним відродженням повчальної літератури, яка тепер акцентує увагу на проблемах соціалізації індивіда та екзистенційних аспектах потрактування буття. Автори зазначають також те, що середина другої половини ХХ століття стала плідним періодом для поширення такої літератури, запит на яку серед молодих читачів свідчив про функціональність запропонованих нею моделей пропрацьовування втрати. Виходячи з того, що такі книги можуть бути корисними для читачів через вікову спорідненість, автори проаналізували 52 книги, написані в 1970–1983 роках і орієнтовані на віковий діапазон 10–14 років. Дослідники виділили наступні об’єкти аналізу – характер протагоніста, його переживання при травматичній зустрічі зі смертю та її безпосередній вплив на нього. Аналізовані прозові твори структурувалися за категоріями: 1) особливості потрактування теми смерті – як фінальності буття, продовження буття у потойбіччі, невизначеність екзистенції по смерті; 2) наступні по смерті зміни в організації життя: релокація, розрив соціальних стосунків, зміна світогляду; 3) процеси скорботи: антисипаторні – до втрати, моментальні – одразу по смерті та пролонговані – після смерті. Дослідники також аналізували вираження скорботи, звернувши увагу на такі психоемоційні прояви як оплакування та ридання, гнів та агресія, а також дистанціювання та абстрагування від смерті (withdrawal).

Дослідники, хоч і визнають велику варіативність описів смерті та її різноманітних наслідків, все ж доходять висновку, що в аналізованій вибірці смерть постає лише засобом формування трагічної ситуації та рідко супроводжується рефлексією дітей, що позбавляє ці твори терапевтичного

ефекту при переживанні втрати. Мур та Мей доходять висновку, що через приналежність до масової літератури і орієнтацію на невибагливого читача, проблемний роман не отримав належного розвитку, обмежившись колом стереотипних образів, чітко сформованих за гендерними ознаками. Подібні повторювані штампи знівелювали притаманну першим «проблемним романам» емоційну трагічну напругу, а відтак їхні клони виявились неспроможними до реалізації заявленого надзавдання – допомогти читачам-підліткам при зіткненні з дійсною втратою [60].

Це дослідження – показовий науковий продукт свого часу, натомість сучасний проблемний підлітковий роман більше орієнтований на зображення внутрішньої рефлексії персонажів, у такий спосіб демонструючи врахування читацьких пріоритетів уже XXI століття.

Профільовані сайти в інтернеті наводять різноманітні переліки творів, приналежних до YA/L і написаних упродовж останнього десятиліття, що так чи інакше торкаються теми смерті, горювання і оплакування. З-поміж плеяди найбільш популярних імен англomовних письменників, число яких сягає майже 200, ми вибрали двох – це Крістіна Бейкер Клайн і Патрік Несс, романи яких, на перший погляд, принципово різні як за ракурсом танатологічної рефлексії, так і за поетикою, але єдині в співчутливому і делікатному модусі зображення дитини, якій випало дорослішати в травматичній ситуації втрати.

Крістіна Бейкер Клайн (Christina Baker Kline, 1964 р. н.) – визнана американська авторка бестселерів, чий літературний доробок налічує вісім романів, найвідомішими з яких є “The Exile”, “Orphan Train” та “A Piece of the World”. Їй належать також численні статті, есеї та рецензії в таких престижних виданнях, як The New York Times, The NYT Book Review, The Boston Globe, The San Francisco Chronicle, LitHub, Psychology Today, Poets & Writers та Salon. Книги письменниці були видані в сорока країнах світу та принесли їй такі винагороди, як The New England Prize for Fiction, The Maine Literary Award, а також Barnes & Noble Discover Award [35].

Патрік Несс (Patrick Ness, 1971 р. н.) – відомий британо-американський письменник, журналіст та сценарист, автор роману та збірки оповідань для дорослих, а також шести романів для підлітків та юнацтва, серед яких і обраний нами для аналізу “A Monster Calls”. Патрік Несс двічі відзначений the Carnegie Medal, серед його нагород також the Costa Children’s Book Award, the Guardian Children’s Fiction Prize, the Red House Book Award, the Jugendliteratur Preis, the UKLA Award, the Booktrust Teenage Prize [66].

1.3. Табування проблеми смерті в літературі для дітей: чи потрібно її скасувати?

Кожна людина в якийсь момент свого життя обов’язково стикається зі смертю. В сучасному суспільстві склалася думка, що дітей необхідно оберегти від цієї травми, щоби дати їм можливість жити щасливо та без страху. Але, за даними Вана Декстера, кожен шостий переживає смерть когось із батьків до досягнення повноліття. [73] За відсутності належної підготовки це може нанести непоправної шкоди ще не сформованій психіці. Згідно дослідження Дж. Конрада Гласа, зустріч зі смертю впливає на всі аспекти життя підлітка: від навчання та роботи, до стосунків у сім’ї та самоусвідомлення. Більше того, дорослі, що поряд з дітьми, які переживають втрату, часто схильні ігнорувати проблему, повністю її уникаючи, що залишає абсолютно непідготовлених дітей самотніми та, на думку психолога, може викликати подальші проблеми, пов’язані із захисними механізмами психіки в дорослому житті. Конрад Глас, провівши опитування серед учнів чотирьох старших шкіл, виявив, що майже 68% (з 221 опитуваних) учнів зустрічалися зі смертю. Серед інших серйозних втрат учні також називали розлучення батьків, переїзд, зміну школи, втрату найкращих друзів, втрату партнера тощо. На прохання назвати три втрати, які найбільше вплинули на їхнє життя, підлітки найчастіше вказували смерть, втрату найкращих друзів та переїзд. Відповідно до вищезгаданої теорії Гроф та Галіфакс, подія, що вириває людину з певного соціального оточення, може бути розцінена як символічна смерть. Виходячи з цього, можемо дійти висновку, що дві з трьох втрат з найбільшим впливом на життя підлітків, названі в дослідженні Конрада Гласа,

підпадають під визначення соціальної смерті, а тому також є релевантними для нашого дослідження [36].

Дослідник також пише про те, що підліткам, що переживають втрату, властиві варіативні почуття. Найчастіше можна зустріти злість, що, на думку експерта, пояснюється тим, що її легше виразити, порівняно із сумом та болем. Конрад Глас наводить також варіант того, що злість дає підліткам відчуття контролю та сили, що допомагає їм побороти внутрішній страх та знемогу. Ще один захисний механізм, згаданий в дослідженні – заперечення. Цей механізм у підлітків Конрад Глас пояснює тим, що світ, який вони знали до втрати, повністю змінюється, а новий складно прийняти. Втім, дослідник говорить і про те, що така реакція не завжди є шкідливою, оскільки вона притлумлює емоції до того часу, коли підліток матиме більше ресурсів для їхнього процесування.

Ще одне почуття, асоційоване з втратою, про яке пише Конрад Глас, це провина. Вона часто виникає на фоні проблемної поведінки підлітків, пов'язаної з певними фізіологічними процесами, що часто виливається у конфліктні ситуації в родині. Через це, за Конрадом Гласом, підлітки можуть тяжко переживати останні слова чи необдумані образи, вчинені за відсутності знання про смерть, що наближалася.

Професор Стендфордського університету Томас Рандо говорить про те, що підлітки, стикаючись зі смертю, часто відчують страх та свою неготовність впоратися з горем, і навіть необхідність сховатися за підкресленою інфантильністю, але нерідко їх картають за це дорослі, тож їм доводиться контролювати власні емоції та підтримувати інших членів родини, забуваючи про себе. В результаті на позір такі підлітки виглядають буцімто спокійними і незворушними, але пригнічені переживання виливаються у не пропрацьоване, не відрефлексоване горе, що може стати причиною психічних розладів у майбутньому [68].

Український науковець Сергій Миколайович Ольховецький, досліджуючи проблему страхів у підлітковому та молодшому юнацькому віці, дійшов висновку, що одним із найбільш поширених чинників виникнення страхів у цієї вікової категорії є смерть. На думку психолога, це означає, що нервова система підлітків та юнацтва надзвичайно збуджена та потребує дбайливого педагогічного підходу. Автор також зазначає значний відсоток страхів, пов'язаних із чинниками, що спричиняють смерть, серед яких він перераховує зброю, глобальні мілітарні катастрофи, війни та пов'язані з усім зазначеним фактори [13; с. 88].

Окремо Сергій Ольховецький говорить про страх смерті рідних, в першу чергу, батьків. Виокремлює психолог і страх перед поховальним обрядом, відсоток якого збільшується від 1.1% серед підлітків до 1.9% серед молодших юнаків, що може свідчити про поглиблення розуміння смерті та супутніх ритуалів з віком та досвідом. [13; с. 89]

Серед чинників, які впливають на виникнення та перебіг страхів у підлітків та юнацтва, автор називає школу та стосунки зі вчителями, що дозволяє говорити про залучення до шкільного курсу «Зарубіжна література» творів підліткової літератури про смерть та правильне її методологічне подання, що сприятиме зменшенню соціального тиску на учнів та візуалізуватиме можливі шляхи боротьби з танатологічними страхами.

Висновки до першого розділу

Смерть, що є невід'ємною частиною життя, неодмінно ставала предметом досліджень та шукань численних науковців на філософів впродовж всієї історії людства. З часом виділялись навіть окремі школи та традиції потрактування феномену Танатосу.

Теоретики екзистенціалізму, наприклад, розглядали смерть як частину людського існування, яку неможливо ігнорувати чи відмовитися від неї; як константу, яку людина має прийняти та змиритися. Екзистенціалісти також

сприймали смерть як життєву мотивацію та контекст для самореалізації, рушійну силу, що спонукає людину насолоджуватися життям та брати з нього найкраще. Тож, можемо виснувати, що представники цієї філософської школи трактували смерть в контексті її впливу на цілісну систему життя, що надавала йому сенс.

На відміну від екзистенціалістів, що вбачали нескінченні сенси у смерті, феноменологи, що зосереджуються на описі речей та явищ через їх внутрішні способи відчуття та характеристики, трактують смерть, як абсолютний кінець, втрату індивідуальної особистості в її унікальності. Однак, дослідники феноменології розглядають смерть також у впливі її усвідомлення людиною та в контексті втрати, що надає їй стимулюючих властивостей стосовно духовного та морального розвитку людини.

Танатологи, в свою чергу, концентрують увагу на феноменах смерті, помирання та утрати. Важливим напрямом танатології є дослідження ставлення суспільств до смерті впродовж розвитку людства: від значення поховальних обрядів та розташування кладовищ, до уявлень про потойбіччя та реінкарнацію. Філіп Ар'єс, досліджуючи цей аспект історії людства виводить п'ять етапів ставлення людини до смерті: повне прийняття природності та неунікності смерті; появу ідеї Страшного Суду, а з нею я страху перед смертю, що виражався у пишних похованнях; розквіт макабру та появу збочених уявлень про смерть, змішання її із сексуальністю; романтично-трагічне сприйняття утрати, що пересилувало переживання від власної смерті; та відсторонення та ігнорування смерті, виражене у появі госпісів та ритуальних салонів.

Ставлення до смерті та його еволюція корелюють і зі ставленням до дитини в різні часи, що яскраво виражається в тематичній літературі. До усвідомлення дитинства, як окремого етапу життя, тема смерті, наряду з іншими, вільно вживається в літературі для всіх вікових категорій, без приховування та замовчування, оскільки мета таких творів – застерегти та навчити. Примітним є те, що за часів створення та популярності такої літератури дитина сприймала в категорії майбутнього дорослого, що мав бути готовий до всіх життєвих реалій.

З виділенням дитинства, як особливого та вразливого етапу життя людини, починається і замовчування «небезпечних» тем, що можуть налякати дитину чи підштовхнути її до гріха. На сучасному ж етапі, спостерігається відновлення відкритості літературного діалогу з дитиною та підлітком, що виражається, зокрема, в появі проблемного роману, який, не зважаючи на певну поверховість в минулому столітті, спровоковану його масовістю, все ж повертає свою глибину та якість в новому тисячолітті.

На фоні появи такої літератури в коли дитячого та підліткового читання постає і диспут стосовно релевантості такої тематики та її потенційної користі чи шкоди. На захист підняття «складних» питань в літературі для юних дорослих стають численні психологи, соціологи та літературознавці, що висновують невідворотність зустрічі дітей з явищами описами в цій літературі, які самі по собі є вкрай травматичними для людей без належної підготовки. Дослідники висловлюються про те, що обговорення проблемних питань за посередництва літератури, особливо в контрольованому середовищі школи, дає учням потрібні знання та патерни поведінки без надмірної дидактичності, що в перспективі, зможе полегшити переживання в реальному житті.

Таким чином, розвиток та зміна сприйняття смерті впродовж історії людства породжує дискурс і в літературній сфері, піднімаючи питання доцільності чи недоцільності вербалізації певних тем та мотивів, які ігноруються або табууються суспільством.

Розділ 2

Онтологізація феномену смерті крізь призму підліткового світогляду на матеріалі романів “Сирітський потяг” Крістіни Бейкер Клайн та “Поклик монстра” Патріка Несса

Феномен Танатосу є багатограним та невичерпним, що і надає йому такого широкого висвітлення в мистецтві та літературі зокрема. Автори обраних для аналізу романів по-різному підходять до проблеми смерті та її впливу на життя підлітка. Крістіна Бейкер Клайн в романі «Сирітський потяг», зосереджується переважно на пролонгованих ефектах смерті, тоді як Патрік Несс у романі «Поклик монстра» приділяє більше уваги антисипаторним.

Життя маленької Ніїв усіяне буквальною та метафоричними смертями, кожна з яких сигналізує початок нового етапу. Смерть в романі Клайн, головним чином, є причиною сирітства, яке і є основною темою твору; вона робить роман динамічним, переміщуючи героїню з місця на місце, з однієї соціальної ролі в іншу; вона є передісторією, початком та витоком з якого і розвивається подальша оповідь.

На противагу цьому, в романі Патріка Несса смерть є невідворотною загрозою, що чекає в майбутньому, яке ніяк не настане. Автор майстерно змальовує муки персонажів в очікуванні страшного. У «Поклику монстра» смерть є кінцем, після якого почнеться інше, невідоме життя, до якого герої, хоч і намагаються підготуватися, все ж ніколи не будуть готовими. Цей роман більше зосереджується на емоційній стороні втрати, на відміну від приземленості та фактологічності Клайн; він розкриває горе в різних його проявах: уникання, заперечення, гнів, надмірна раціоналізація, надія. Смерть в романі Патріка Несса постає страшним монстром, що вириває людину з життя, залишаючи по собі темряву та задуху, але прийняття себе та своїх переживань здатне порятувати.

Краса та користь аналізованих романів розкривається саме в тому, що без замовчування страшних аспектів смерті, вони, все ж, показують, що життя після

неї можливе. Герої романів на власному досвіді показують, що хоч утрата важка і болісна, але попереду ще чекає щастя, після сьогоднішніх сліз, можливо не завтра, і не через тиждень, але все ж не так далеко в майбутньому є місце сміхові. Вони дарують не тільки необхідні поведінкові патерни та розуміння нормальності відчуттів та переживань утрати, але і дають надію на подальше хороше життя.

2.1. Потяг у нове життя: алегорії сирітства, смерті та переходу в романі Крістіни Бейкер Клайн “Сирітський потяг”

«Сирітський потяг» (Orphan train, 2013) – історичний роман, та найвідоміший твір американської письменниці та публіцистки Крістіни Бейкер Клайн, в основі якого реальний епізод національної історії США 1854–1929 років, суперечлива сутність якого розкривається в порівнянні із сучасністю крізь призму індивідуальної історії двох сиріт.

Романна оповідь розгортається в двох часових пластах, що дає можливість читачеві провести паралелі та усвідомити фатальну роль сирітства у суспільному сприйнятті особистості, позначеної цим ярликом. Тобто, можемо виділити два наративних пласти, що перетинаються, об’єднуючись у фіналі. Відповідно, маємо дві виражені наративні інстанції. Історія, що розгортається в 2011 році, оповідається екстрадієгетичним всезнаючим наратором – у контексті нашого дослідження, ми будемо вживати як робочий термін означення **загальна**. Оповідь про життя Нії Паувер, що починається з 1929 року, має чіткі ознаки гомодієгетичного наратора, тож, її ми будемо кваліфікувати як **оповідна**.

Центральні героїні обох оповідних рівнів сироти, що визначає саму сутність їхнього життя та ставлення до них оточуючих, та навпаки. Показово, що окрім буквального сирітства, яке Моллі – головна героїня загальної історії, визначає як відсутність опіки дорослих у житті дитини, роман пропонує ще й алегоричний аспект «прочитання» сирітства. Так, наприклад, обидві героїні є представницями національних меншин у Сполучених Штатах: Моллі – корінна

американка – Пенобскот по батьковій лінії, народжена в резервації; Ніів – рудоволоса ірландка з невимовним для середньостатистичного американця іменем та чужою вірою. Обидві героїні позбавлені власної культурної ідентичності через систему, що має на меті лише прилаштувати їх в хоча б у на позір придатній домівці.

Ніів починає відчувати цю відокремленість від рідного світу ще в Нью-Йорку: *«In Kinvara, poor as we were, and unstable, we at least had family nearby, people who knew us. We shared traditions and a way of looking at the world. We didn't know until we left how much we took those things for granted»* [27; с. 32]. Виходячи з цього, можемо згадати про теорію соціального сирітства представників національних меншин, не тільки через втрачений зв'язок із рідною культурою, але і через несприйняття їх носіями домінантної культури певної країни, яке може виражатися навіть у формі відкритої зневаги та ворожнечі. Ніів зустрічається з цим одразу, коли, приїхавши до Нью-Йорка, дивиться на батькове обличчя і зчитує небачений до того вираз: *«...the shock of realization that here, in this foreign place, he'd be judged harshly as soon as he opened his mouth»* [27; с. 22]. Тобто, якщо навіть для дорослої людини інфільтрація до іншої культури є великим випробуванням, то що тоді можна сказати про дитину, яка раптом опиняється абсолютно самотньою в жорстокому світі, який засуджує її за походження, вимагає відмовитися від власної ідентичності та асимілюватися до домінантної культури: *«Stripped of family and identity, fed meager rations, consigned to hard wooden seats until we are to be...sold into slavery – our mere existence is punishment enough»* [27; с. 44]. Ситуація в суспільстві не змінюється і через роки, як і ставлення персонально до Моллі. Для суспільства вона, перш за все, сирота, а вже потім все інше. Ярлик, який навішує соціум, очікуючи найгіршого. Обидві героїні знають, що переконувати людей, які вже мають свою стереотипами нав'язану думку, марна справа, але реагують на це по-різному: якщо Ніів пасивно приймає таке ставлення і покійрно виконує очікуване від неї, то Моллі вирішує підіграти суспільству та підлаштовує себе під його очікування.

Нехай жодна з груп школярів у новій школі не хоче її прийняти, то й що? Вона створить такий образ себе, який переконає всіх, що це її вибір, і це вона не хоче приєднатися до них. Вибір Моллі – це бунт, природна реакція підлітка на смерть, метафоричну чи реальну, адже, за визначенням Грофа та Галіфакс, перехід до нової соціальної групи, у випадку Моллі – нової школи, вважається різновидом соціальної смерті, позаяк індивід виривається зі свого оточення, змінює свою соціальну роль, ніби переходячи від одного до іншого життя.

Такі зміни часто відбувалися і в житті Ніів, починаючи з переїзду її сім'ї з Ірландії. Найвагомий внесок у серію соціальних смертей (переходів) дівчинки зробило Товариство допомоги дітям та славнозвісний сирітський потяг.

Феномен сирітських потягів є тим елементом північноамериканського дискурсу, що досі збуває палку полеміку. Цей контroversійний сімдесятип'ятирічний соціальний експеримент вважається початком американської системи соціального захисту дітей, оскільки він мав на меті забезпечити домівками тих дітей, хто втратив батьків, або просто був покинутий на вулицях Нью-Йорка. З 1854 до 1929 року Товариство допомоги дітям релокувало більше 250 тис. сиріт [50], що опинилися без даху над головою через масштабну імміграцію до північних штатів у 30-х роках XIX ст. У 1850 році покинутих та осиротілих дітей, які виживали, продаючи газети, чистячи черевики та жебраючи, нараховували від 10 до 30 тис лише в Нью-Йорку [69].

Намагаючись зарадити цьому та надихнувшись ідеєю німецьких Грубих Домів (Rauhe Haus), Чарльз Брейс заснував Товариство допомоги дітям з вірою у те, що сироти зможуть знайти кращу долю в інших регіонах країни. Дітей садовили в потяги, попередньо розміщуючи повідомлення в газетах міст запланованих зупинок, та везли за маршрутом, не знаючи, кого з них заберуть і де.

У романі Крістіни Бейкер Клайн постає вкрай сумна картина: діти, яких не обрали, поверталися тим же потягом до Нью-Йорка та продовжували жити в

сиротинці. Тож головним завданням Товариства було знайти дітям домівки, відтак, його члени вдавалися до всіх можливих методів заохочення: наголошували на тому, що процес взяття під опіку швидкий та безкоштовний, пропонували пробний період, говорячи про користь, яку зможуть принести ці діти: «*A simple matter of paperwork... is all that stands between you and one of the children on this stage – strong, healthy, good for farm work and helping around the house*» [27; с. 64] «*“The child you select is yours for free,” he adds, “on a ninety-day trial. At which point, if you choose, you may send him back”*» [27; с. 64].

Діячі Товариства було також переконані, що діти потребують трудового виховання та суворої дисципліни для того, щоб уберегтися від гріха, а тому основними умовами, дотримання яких вони очікували від потенційних опікунів, були забезпечення даху над головою та харчування, а також релігійна та шкільна освіта, але навіть ці мінімальні вимоги рідко ставали реальністю. В тяжкі економічно часи сироти були додатковою робочою силою, тому їх оглядали як худобу на базарі, перевіряючи очі, зуби та кінцівки, що авторка виразно передає в своєму творі: «*The train would pull into a station and the local townspeople would assemble to inspect them – often literally scrutinizing teeth, eyes, and limbs to determine whether a child was sturdy enough for field work, or intelligent and mild-tempered enough to cook and clean*» [27; P.S. с.10] «*... The man stands in front of us for a minute, then reaches out and squeezes Dutchy’s arm... “Open your mouth” ...The man sticks a dirty-looking finger in his mouth... “...He’s a tough one, but we could use a kid this size” ... “...We brake horses. Boys aren’t that different. Let’s load him up...”*» [27; с. 67].

Цей потяг на короткий період стає домом для маленької Ніїв, що буквально переносить її в нове життя. Тут не можна не згадати теорію Мішеля Фуко про гетеропростори, а точніше його визначення терміну «ніде». Фуковіанський простір поза просторами відводився для особливих подій чи емоцій, як, наприклад, перша шлюбна ніч молодят, чи, що релевантніше в контексті нашого дослідження, ситуація трауру. Коли Ніїв потрапляє до потяга, вона шокована та

оплакує втрату сім'ї; в самому потязі вона сповнена хвилювань та перелякана; до кінця подорожі її емоції цілковито змінюються: «*I am no longer nervous or worried. I just want to get this over with...I fully believe that I will end up on the train again, to be unloaded at the next town, paraded with the remaining children, and shuffled back on the train*» [27; с. 67]. Ніїв ніби застигає у відчутті горя та безнадії, що властиво людям, які переживають втрату. У цей момент вона навіть не думає про можливість майбутнього, від повної розгубленості вона переходить до зневіри. Однак, міркуючи над тим, що на неї чекає, дівчинка готова прийняти варіант життя у притулку, у місті, де вона жила з батьками, у такий спосіб намагаючись зберегти з ними зв'язок.

Утім, на одній із станцій Ніїв забирають до себе шевці, яким потрібна безоплатна робоча сила. Для власної зручності вони дають дівчинці нове ім'я, яке і знаменує початок нового етапу її життя. Якщо брати до уваги концепції потойбіччя та взяти руйнування її життя із сім'єю за метафоричну смерть, то можна провести паралелі між транспортуванням дівчинки сирітським потягом з перевезенням душ Хароном через річку Стікс. Потяг, таким чином, виступає метафорою переходу до нового виміру життя, так само, як пізніше, подібною метафорою слугуватиме і її дорога зимової ночі до школи через сніг. В мандрах Ніїв різними штатами та родинами помітна певна закономірність: кожне нове місце гірше за попереднє, аж поки дівчинка не потрапила до жіночого пансіону. Життя в Ірландії скрутне, але принаймні там є бабуся, яка смачно готує та може приголубити; Нью-Йорк чужий та холодний, мама хворіє, доводиться піклуватися про братів та сестру, але принаймні у Ніїв є сім'я; у потязі постійні переживання, холодні тверді сидіння, страх потрапити до поганих людей, розглядання та обмацування на станціях, але принаймні у неї є Голандчик та Кармін; у Бернів холодно, атмосфера ворожа, доводиться багато працювати, але принаймні вона в безпеці; у Гротів вона має можливість ходити до школи, але має піклуватися про купу дітей, спати під снігом, жити в повній антисанітарії, та ще й ледве рятується від звалтування. Тут релевантною є теорія Грофа та

Галіфакс про смерть як вивільнення з темниці життя – в контексті ритуальних смертей як метафор переходу. На прикладі цього можемо прослідкувати еволюцію зміни ролей Ніїв, чи, за теорією тих же Грофа та Галіфакс, шлях реінкарнацій: донька – сирота – швачка – нянька та служниця – учениця – прийомна дитина – донька – дружина – вдова – бабуся та опікунка. Можемо вивести закономірність погіршення та покращення обставин життя дівчинки, що, підтверджуючи теорію реінкарнації, супроводжується змінами імені: Ніїв Паувер – Дороті – Ніїв – Вівієн Нільсен – Вівієн Дейлі. Цікаво також те, що лише останні два варіанти вона обирає свідомо та з власної волі, до цього, вона – лише об'єкт, який обирають, незважаючи на її волю чи інтереси.

Удача Ніїв починається, коли її вчителька, міс Ларсен, забирає її до себе, чому передує довгий шлях дівчинки від халупи Гротів до школи, в дровнику якої вона засинає, закутавшись у дрантя. Це може слугувати прикладом обряду переходу, адже образ цієї дороги дуже схожий на опис коридору зі світлом вдалині, про який згадують люди після клінічної смерті. Тут-таки при нагоді стають і аналізовані Грофом та Галіфакс теорії реінкарнації та карми, адже, переживши багато страждань та показавши себе чесною, старанною та працьовитою, Ніїв таки отримує теплий дім та люблячих батьків, що також може корелювати з уявленнями середньовічних християн про земні страждання задля вічного блаженства. Якщо метою життя є вивільнення з мук та зупинка колеса перероджень, то Ніїв досягає цього лише в старості, у фіналі твору, коли, розповівши свою історію Моллі, вона нарешті може змиритися зі своїм життям, відпустити померлих та знову відкритися чуттєвому життю, від якого остаточно відмежувалася, втративши Голандчика. Ніїв-Вівієн нарешті знаходить свою доньку та приймає її у свої обійми, опікуючись тепер ще й Моллі, сиротою, як і вона сама.

За теорією Грофа та Галіфакс, кожна метафорична смерть та відродження в новій ролі залишає по собі пусте місце у сформованій частині суспільства. В цьому контексті варто відмітити, що Ніїв, навпаки, збирає і несе з собою

частинки усіх груп, до яких вона належала впродовж життя, що розкривається в її музеї-горищі, де всі речі перебрані, обговорені та обережно складені назад у коробки. Цікавим є те, що за оповіданою самою Ніів історією, деякі речі були втрачені, коли вона тікала від Гротів, однак Моллі знаходить їх, розбираючи коробки. Отже, можна припустити, що ці речі є пам'ятними артефактами, тобто не стільки реальними речами, скільки символами пережитого; амулетами та надгробним камінням на могилах її попередніх життів. Ніів збирає та перевозить їх із собою з місця на місце так само, як і привиди своїх близьких. Все її життя зараз це збірка історій та людей, яких вона колись знала. Вона відчуває присутність цих привидів у своєму житті, вірить, що вони захищають та підтримують її. Смерть наділяє цих людей тими якостями, яких вони могли і не мати, стирає їхні помилки та слабкості, витворюючи ідеалізовані образи: *«I've come to think that's what the heaven is – a place in the memory of others where our best selves live on»* [27; с. 1].

Загалом, в своїй оповіді Ніів говорить про смерть двічі: вперше – це утрата батька та братів, вдруге – загибель Голандчика. У випадку із сім'єю ми можемо бачити дитячу реакцію на втрату, що розкривається переважно у шокові та зневірі. Ніів, яка до цього завжди сподівалася на найкраще і вірила, що щастя чекає на неї за наступним поворотом, втрачає віру у майбутнє та пливе за течією, покійно сприймає всі удари долі і готується до найгіршого. Те саме переживає Моллі, яка втратила батька в тому ж віці, що й Ніів. Характерним для цього періоду в обох героїнь є бажання, щоби все це скоріше закінчилося. Превалює передчуття чогось поганого, що є гіршим за саму можливу подію, а тому вони сподіваються на її прискорення.

Друга ж зустріч зі смертю сталася у Ніів уже в юності: молода та сповнена сподівань і планів на майбутнє Ніів, лід в серці якої розтопило повернення у її життя Голандика, втрачає коханого. Ця трагедія настільки глибоко вразила її, що наступний раз відкрити своє серце вона наважиться вже маючи 91 рік. Втрата коханого результує повним відторгненням чуттєвої сторони та змушує Ніів

ховатися від любові. Біль утрати настільки сильний, що вона неспроможна любити навіть власну дитину, хоч і розуміє, що це може означати такі ж страждання для її доньки, яких зазнала і вона сама. Але страх чергової утрати такий потужний, що їй легше взагалі відсторонитися від почуттів. Вона продовжує жити – хороша старанна дівчинка, якою її виховала система. Вона знаходить надійного чоловіка, розвиває стабільний бізнес. Подальші смерті, які контекстуально присутні, як-от Нільсенів чи другого чоловіка Ніїв, згадуються в її оповіді лише побіжно, що дозволяє припустити її емоційну холодність – чи щодо людей, чи взагалі щодо життя. Вона любила і поважала Нільсенів та свого чоловіка, але так, як то прийнято в суспільстві, не більше – вона піклувалася про них, завжди була чемною та привітною, але навряд чи можна говорити про її щирі і глибокі почуття. Ймовірно, причиною цього були психологічні наслідки сирітської системи, яка перекидає дітей з одного дому до іншого, що формує у сиріт відчуття нестабільності, непевності, коли постійним є тільки страх, що все може раптово змінитися. Ніїв ніколи не прихилилася до Нільсенів, бо завжди боялася, що вони теж можуть відмовитися від неї, те саме можна сказати і про всі інші стосунки в її житті. Лише Голандчик зміг викликати в неї сильні почуття. Подібність життєвого досвіду уможливила їхнє взаєморозуміння. Ніїв вірила, що він ніколи її не покине, адже він знає, як це, бути покинутим та залишеним напризволяще. Але і його вона втрачає, що стає фатальним для неї та викликає її байдужість до всього світу, аж поки вона не зустріла ще одну сироту, яка спромоглася її розчулити.

Така реакція Ніїв на втрату може пояснюватися тим, що за теорією Рандо, діти, зустрічаючись із негативним ставленням дорослих до їхніх емоцій та переживань, придушують їх, що заважає здоровому процесуванню травми, залишаючи її невирішеною, що має значний вплив на все подальше життя дитини, що ми і бачимо у випадку Ніїв. Її травма, здебільшого, пов'язана з втратою близьких, що в теорії Ар'єса відповідає четвертому етапу еволюції сприйняття смерті суспільством – «Смерть твоя», коли смерть як факт перестає

бути власним досвідом, а сприймається переважно в кореляції з почуттями та емоціями людей навколо помираючого.

Прикметно й те, що Ніїв, як і Моллі, покидають домівки після смерті батьків, що відповідає стародавнім уявленням людства про те, що будинок, в якому жили і померли люди, тепер належить привидам, духовній концепції, що властива Ніїв. Тож героїні не мають іншого вибору, як вирушити в дорогу. Для Моллі метафорою переходу є традиція її племені перебиратися з річки на річку, несучи на собі всі свої речі; для Ніїв – це Товариство допомоги дітям та потяг.

Концепція сирітського потягу передбачає сумірне чекання від станції до станції в надії, що система попіклується про все; страх перед інтенціями та планами можливої прийомної сім'ї; висока частота знущань та етнічної дискримінації; ризик відмови та повторення попереднього досвіду, адже будь-коли та за будь-яких умов дитина може знову опинитися в дорозі. Те саме дослідники фіксують і в реальному житті сиріт. Згідно дослідження Делайли Браскас, підопічні сучасної системи соціального захисту дітей схильні переживати відчуття розгубленості, страху, суму та стресу [32], а представниці Принстонського університету Сандра Чіпангу та Тріша Бент-Гудлі наголошують на тому, що система часто не здатна забезпечити задоволення потреб сиріт у домівці та необхідному вихованні через расову диспропорцію та неспроможність прийомних родин виконувати взяті на себе обов'язки, через що вони виходять із програми, повертаючи сиріт у систему [29].

Ця ситуація прослідковується і в романі Крістіни Бейкер Клайн, де, попри майже сторічну дистанцію в часі, життя сиріт описуються вкрай схоже. Сирітство, як і дитинство, це подорож у невідомому напрямку, де кожен поворот може стати щасливим або трагічним. Пасажири потягу «життя», ми не здатні передбачити, що станеться з нами на наступній станції: чи змінить вона маршрут нашого шляху, а чи поверне на знайому колію. Сидячи в потязі, який назавжди відділяє її від старого життя, маленька Ніїв з трирічною дитиною на руках та новим знайомим, які стали її імпровізованою сім'єю, доходить такого висновку:

«We are headed towards the unknown, and we have no choice but to sit quietly in our hard seats and let ourselves be taken there» [27; c. 45].

Трагедія сиріт полягає в тому, що дорослі відмовляються сприймати їх як самодостатню особистість, вони – предмет постійного обговорення, проблема, що потребує вирішення; розмови ведуться про них і до них, але майже ніколи не з ними; доля сиріт вирішується без їх безпосередньої участі. І час не надто змінює перспективу: якщо в часи Ніїв опікунів цікавила безоплатна робоча сила, то в наш час Моллі потрапляє до сімей лише тому, що вони отримують за це виплати від держави. Жоден варіант не здатен гарантувати безпеку дитини. Тож життя сиріт складається з постійних змін, їм знову й знову доводиться пристосовуватись до нових людей та територій, втрачаючи зв'язок зі своїм корінням, персональною історією.

Так, життя будь-якої людини – це подорож, але сирота подорожує або як Ніїв потягом, яким неможливо керувати, що не відхиляється від курсу та зупиняється в чітко відведених місцях; або ж як Моллі, на каное – човен для одинака, небезпечний в бурхливих водах життя, який потрібно тягнути на собі суходолом. Подорож сирітським потягом починається не з прощальним гудком на станції і не в момент втрати батьків, вона охоплює весь час до і після. Так і в романі Крістіни Бекер Клайн, потяг – це лише один із безлічі епізодів, котрі сукупно формують цілісну історію подорожі; це сирітство так само, як і великий порожній будинок Вівієн – це самотність, а дитяча клаптикова ковдра – шкодування за власний вчинок. Таким чином, маємо достатньо підстав говорити про великий вплив на життя дитини смерті як події, до якої вона психологічно не готова. Йдеться не лише про критичні зміни матеріального стану, а й про радикальне внутрішнє перетворення, спровоковане шоком утрати; настільки раптове, що непідготовлена дитина залишається без будь-яких механізмів процесування навколишніх подій, що призводить до її подальшої дисоціації: активної, як у випадку з Моллі, що кидає виклик суспільству, відсторонюючись від людей раніше, ніж вони зможуть її прогнати; або пасивною, як Ніїв, що

покірно приймає маски та ярлики, навішані на неї суспільством, та пливе за течією, намагаючись привертати до себе якомога менше уваги.

2.2. В обіймах Тисового Дерева: Міфологічна репрезентація монстра як терапевтичний засіб примирення з втратою в романі Патріка Несса «Поклик монстра»

«Поклик монстра» (A Monster Calls, 2011) – фентезійний роман, написаний Патріком Нессом за оригінальною ідеєю Шивон Дауд (Siobhan Dowd). 2016 року вийшла кіноадаптація роману, режисована Хуаном Антоніо Гарсія Байоною (Juan Antonio García Bayona). Роман розповідає історію 13-річного Конора О'Меллі, до якого посеред ночі приходять тисовий монстр, щоб допомогти йому пережити тяжку хворобу матері, яка стала причиною її смерті.

Головний герой роману стикається з жахливою подією в своєму житті, від якої не застрахована жодна дитина – його мама тяжко хворіє, батько давно вже має іншу сім'ю за океаном, бабуся наче перебуває в абсолютно іншому світі, тож він не в змозі продуктивно з нею комунікувати; в школі до нього ставляться як до прокази – в результаті, хлопчик майже ні з ким не спілкується і вимушений переживати цей складний період свого життя на самоті. Можливо, саме через це він і викликає монстра, відчайдушно прагнучи допомоги та не усвідомлюючи цього.

Перша очевидна реакція Конора на події в його житті – це лють. Він постійно сердиться впродовж всього роману. Об'єктами його злості стають монстр, бабуся, подруга, батько, однокласники і в якийсь момент навіть мама. Але найбільше хлопчик гнівається на самого себе, на світ, що поводить себе невідповідно його очікувань. Конор також постійно заперечує очевидне – його матері не стає краще. Коли б не піднімалася тема його майбутнього, що буде «після», по-перше, в романі ніколи не вербалізуються смерть, вона завжди завуальована, частіше фігурує вираз «коли все закінчиться»; по-друге, Конор

категорично заперечує можливість будь-яких змін, ніби намагається переконати себе, що все може повернутися до норми, як до хвороби матері.

Таку реакцію хлопчика можна пояснити ставленням оточуючих його людей до смерті: по-перше, всі персонажі роману уникають вербалізації слова смерть та пов'язаних з ним лексем, що є ознакою намагання повного відсторонення від матеріальних аспектів смерті. Саме таке замовчування рідними хлопчика інформації, за теорією Конрада Гласа, і провокує постійну злість Конора. Його мама відмовляється говорити з ним про те, що насправді відбувається з нею, та не розповідає хлопчикові, до чого йому варто готуватися; бабуся перекладає цю відповідальність на маму, хоча для читачів зрозуміло, що мати сама не хоче прийняти всю серйозність своєї хвороби. Фігура батька взагалі другорядна, а коли він нарешті з'являється, то демонструє інфантильність та перейнятість своїми заокеанськими проблемами та новою сім'єю, відмовляючись брати на себе відповідальність за сина. Коли мама таки розповідає хлопчикові, яке майбутнє на нього чекає, він відчувається зрадженим, звинувачує її у брехні, що цілком відповідає результатам розвідки Гейл Редлі. Оскільки Конорові 13 років, він здатний до усвідомлення напруги та передчуття страшного і має добре розвинену емпатію. Таким чином, підліток, відчуваючи переживання інших, маючи здатність робити логічні висновки, але не отримуючи конкретної інформації від дорослих, перебуває у стані розгубленості. І справді, як має почуватися дитина, що бачить зневіру бабусі та її підготовку до найгіршого, в той же час чуючи завіряння матері в тому, що все буде добре? Так і виникає співіснування двох правд, про яке пізніше говоритиме Тис, намагаючись допомогти Конорові розплутати все те, що зав'язали навколо нього дорослі, перейняті власними проблемами та переживаннями. Таке сприйняття смерті характерне для п'ятого етапу за класифікацією Ар'еса – «Смерть перевернута».

По-друге, в сюжеті про вмирання матері відсутнє зображення її власних переживань. Історія розбудовується навколо почуттів та емоцій оточуючих, тих,

хто до цієї смерті причетний. Ми бачимо стоїчні переживання бабусі, яка, втрачаючи доньку, має ще й обов'язок піклування про емоційно нестабільного підлітка, котрий ще не здатний усвідомити, що це не тільки його втрата; детально описані переживання самого Конора, його гнів, заперечення та провина; навіть переживання матері спрямовані не на процесування своєї смерті, а на втрату, яку зазнає через це хлопчик – в класифікації Ар'єса таке ставлення до смерті знаменує четвертий етап – «Смерть твоя», що ми також спостерігали в романі «Сирітський потяг».

Основним рушієм сюжету роману Несса, на нашу думку, є мотив заперечення, оскільки саме воно, поєднуючись із підсвідомим розумінням, провокує появу монстра, покликаного допомогти хлопчикові розібратися в непеєднаних правдах, з яких складається його реальність. Образ монстра в романі, відтак, виступає терапевтичним інструментом самоусвідомлення та підтримки. Тож у контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне детальніше розглянути концепт «монстр» у романі.

Впродовж історії людства образи монстрів завжди відгравали значну роль у світогляді людини, а відтак – у мітотворенні. На думку Аси Саймона Мітмана, монстри в світовій культурі завжди були джерелом проблем, тривог та переслідувань. У своєму дослідженні автор говорить про те, що образи монстрів були своєрідним віддзеркаленням суспільства, яке їх створювало, стаючи утіленням найгірших його рис. Дослідник також зазначає, що підґрунтям образів монстрів, незалежно від їхньої форми (чи, взагалі, її наявності), завжди виступають реальні природні явища, як-от генетичні збої, природні катаклізми, тощо [62].

Типологічно подібний образ знаходимо і в Патріка Несса в романі «Поклик монстра», де хлопчик, який переживає тяжку хворобу матері, опиняється у близькому контакті з хтонічною істотою, що постає в образі Тисового дерева. Відповідно до інформаційного сайту благодійного фонду Вудленд [74], Тисове дерево в англо-саксонській культурі віддавна асоціюється з церквами та

кладовищами, відомо близько 500 церков лише Англії, поряд з якими ростуть тисові дерева, старіші за культову споруду. За легендами, тисові дерева висаджували на місці поховань жертв чуми, щоб очистити землю та захистити живих. Тис часто фігурує як символ безсмертя, але також нерідко виступає і передвісником лиха. В романі Патріка Несса, монстр обирає подобу тисового дерева, що росте біля церкви, яку з вікна видно головному героєві, Конору, та його матері. Конор, скільки себе пам'ятає, чує від матері про це дерево, яка попереджає про його отруйні властивості. Тисове дерево знову починає фігурувати у розмовах Конора з мамою після встановлення її остаточного смертельного діагнозу, найчастіше у фразі «Знаєш, це тис» [11; с. 14], яку мати промовляє з незрозумілим хлопчику захопленням.

Перша зустріч Конора з монстром містить лише натяки на його амбівалентну лиховісну природу: він називає себе Мисливцем Герном, Цернунносом, вічним Зеленим чоловіком; він володіє надзвичайною силою, його дихання несе запах компосту, його голос проникає крізь стіни та простір, і він прийшов за Конором. Але хлопчик його не боїться, він бачив гірше, він бачив смерть: «*“Я прийшов по тебе, Коноре О’Меллі” “То прийди і забери”*» [11; с. 18]

То що ж несе в собі не так образ, як концепт монстра в романі Патріка Несса? Термін концепт наразі видається більше релевантним, оскільки, утримуючи традиційне потрактування образу монстра як уособлення жаху, поступово прибирає неочікувані фольклорні та літературні конотації, пов’язані з художньою репрезентацією травмованої психіки тинейджера. Як свідчить енциклопедія Британіка, мисливець Герн – це привид Віндзорського парку, часто асоційований з поширеною легендою про Дикого Мисливця, для якого полювання стало головним сенсом і втіхою життя. Через це він нерозважливо укладає угоду з дияволом, а відтак тепер уже змушений полювати вічно. За переказами, мисливець Герн любить мандрувати вночі, переважно під час зливи чи такого буревію, що валить дерева і травмує худобу. Тож збитки селяни відносять на рахунок Герна [31].

Цернуннос – це божество кельтської міфології, яке опікується світом дикої природи. Про нього збереглися лише окремі згадки, які дозволяють припустити, що Цернуннос був покровителем життя та родючості, диких тварин, добробуту та підземного світу; його часто зображують з оленьчими рогами на голові, а поряд з ним його тотемні тварини – олень і рогатий змії.

Образ «зеленого чоловіка», за інформацією в Historic Accommodation Guide [34], є язичницьким рудиментом, який зберігся в християнстві. Вхідні брами чималого числа британських соборів і церков прикрашають прикметні горельєфи – це зображення голови «зеленого чоловіка» в обрамленні переплетеного листа. «Зелений чоловік» за певними функціями близький до Цернунноса, оскільки вважається символом фертильності та відродження, тож і асоціюється з весною і весняним цвітом.

Ще один образ, що з'являється в тексті роману поряд із Монстром, – це Йогмунганд – світовий змії, який кусає власний хвіст. Символ незборимого кінця, що настане, коли звір звільниться. Це також корелює із символом Уробороса, який, своєю чергою, також символізує фертильність і переродження, візуалізуючи неперервність вічної циклічності життя.

Звернемо увагу на промовисте самовизначення Монстра – Тисового Дерева, який претендує, щонайменше, на роль осердя всесвіту: *«Я хребет, на якому стоять гори! Я сльози, які виплакують ріки! Я легені, якими дихає вітер! Я вовк, що вбиває оленя, яструб, що вбиває мишу, я павук, що вбиває муху! Я олень, миша й муха, яких з'їли! Я змія світу, що проковтнула свій хвіст! Я все неприборкане і непідкорене!...Я ця дика земля, Коноре, і я прийшов по тебе, Коноре О'Меллі!»* [11; с. 44]. В цій автохарактеристиці синтезувалися всі зазначені символічні архаїчні образи, до яких вдавався Монстр, що й дозволяє говорити про його концептуальну репрезентацію у інтелектуально-художньому просторі роману Несса. Перш за все, ми бачимо двоїстість образу монстра, що символічно оприявнює його дику природу та взаємопов'язаність усього – мисливця та жертви, смерті та переродження. Все має свою причину і мету. В

цьому описі монстр готує Конора до ідеї співіснування в одному двох, на перший погляд, несумісних понять. В кінці роману монстр знову повернеться до цієї теми, але вже на знайомому хлопчикові матеріалі трьох оповідок, щоб допомогти йому усвідомити свою невинність та відпустити відчуття провини: *Ти хотів, щоб вона пішла, але водночас ти відчайдушно хотів, щоб я врятував її. Твій розумі віритиме у заспокійливу брехню, знаючи болісну правду, через яку ця брехня тобі необхідна. І твій розум каратиме тебе за те, що ти віриш обом*» [11; с. 201].

Виходячи з вищесказаного, можемо визначити ключові моменти, що характеризують Тисового Монстра, який прийшов до хлопчика: мотив смерті та переродження, дикі звірі, підземне царство, фертильність і здатність зцілювати. Все це дозволяє припустити, що монструозна подоба Тису є лише чистою природною формою хтонічної істоти, позбавленої однозначності. На противагу йому виступає інший монстр, якого Конор називає справжнім, той, кого хлопчик насправді боїться: *«Але Конор знав. Було надто пізно. Йшов справжній монстр»* [11; с. 185]. Безтілесна чорна хмара, яка забирає його маму і ледь не вбиває самого Конора, стискаючи йому груди та забиваючи легені. В цьому образі втілені ознаки невиліковної хвороби Конорової матері, з якою їм обом доводиться боротися, бій який вони програють. Чорна всепоглинаюча хмара, що перетворює день на ніч, може також трактуватися як уособлення смерті або танатосу, або ж, що більш релевантно в контексті нашого дослідження – відчуття провини. Дитина, що усвідомлює страждання своєї матері та картає себе за бажання припинення цих страждань, які нестерпно болісні для них обох.

В цьому контексті можемо говорити про закодоване справжнє призначення Тисового Дерева в романі – захистити Конора від самого себе та змиритися з утратою. Якщо на початку твору Монстр несе небезпеку, змушує себе боятися, навіть поглинає хлопчика, то з наближенням розв'язки саме він стає прихистком і розрадою для розпачливо наляканої, загубленої у собі і світі дитини: *«Навіть у величезній дужій руці монстра Конор відчував, як жах просочувався в тіло, відчував, як чорнота наповнювала легені й душила, відчував, як шлунок*

опустився...» [11; с. 183]. Монстр постає осередком підтримки та підготовки до того, як не тільки пережити втрату матері, а й знайти сили жити далі. Третя історія, яку розповідає Конору Монстр, засвідчує їхнє взаєморозуміння, одноставність в оцінці подій, до чого вони прийшли, подолавши страх і неприйняття – неминучі фази психологічного сприйняття травми. Хоча агресивна реакція і насильство не вважаються конструктивними для процесування травми, все ж зазначимо, що приховування та придушення емоцій є самодеструктивною поведінкою, тому можемо сприймати цей епізод як вивільнення переживань Конора, і таким чином, звільнення від них.

Лейтмотивом всього роману є те, що монстр не сам вирішив прийти до хлопчика, він постійно повторює, що Конор його покликав, що, разом із назвою роману, також натякає на злиття образів хлопчика та монстра воедино.

Тож, можемо визначити, що зіткнувшись з хворобою, смертю, провинною та нічним жахіттям, через які він страждає, Конор в якості захисного механізму витворює образ монстра, що виступає контрастом до справжнього чудовиська: на противагу чорній безформній хмарі що поглинає все навколо та забирає матір Конора, приходять Тисове Дерево – символ відродження та вічного життя, яке здатне зцілити недуги та здолати ворогів.

Цікавим у контексті нашого дослідження є також те, що за контрастом двох «монстрів» у романі – Тиса та «справжнього», – можна прослідкувати протиставлення двох протилежних концепцій сприйняття смерті за Ар'єсом: «Смерть далека та близька» та «Приручена смерть», – де перше – страшна чорна хмара, що вириває маму Конора з його рук, забирає її проти волі та спричиняє агонію, ледь не вбиваючи хлопчика; а друга – древнє цілюще дерево, що вчить змиритися зі смертю та приймати її як цілком природне явище, подію, якій не можна зарадити і з якою потрібно змиритися, прийнявши її та все, що вона несе з собою. Перше є джерелом насилля та болю, породжує страх, гнів і самокартання; друге ж дарує гармонію та довгоочікуваний спокій.

Іншим цікавим потрактуванням, яке можна вивести з цього, є усвідомлення монструозної нарцисичної поведінки самого Конора. Його бажання, щоби Тис убив злу відьму та знахаря, криваве побиття однокласника, повне ігнорування почуттів оточуючих. Конор ніби ігнорує здатність інших людей відчувати та переживати, він не розуміє, що коли він втрачає матір, його бабуся втрачає доньку, але вона ще й має піклуватися про егоцентричного підлітка, що справляючись зі своїм горем, руйнує все довкруг. Можливо, Конор і сам себе вважає монстром, тому й викликає собі в опоненти древнього і мудрого отруйного Тиса.

Наскрізною лінією роману є бажання Конора бути покараним, викликане почуттям провини; хлопчик ніби сам усвідомлює свою монструозність та хоче бути переможеним. А єдине, що він отримує – це співчуття, на яке він, за власним переконанням, не заслуговує: *«він знав, що буде далі. Знав і ненавидів це... (Бо він на це не заслуговував)»* [11; с. 82–83]. Саме тому він закликав однокласника Гаррі знущатися з нього, але потрібен монстр, щоби вилікувати монстра, і саме тому, на Конорів поклик приходять Тис – древня хтонічна істота, старша за саму смерть. І що робить Тис? Він сам розповідає історії і примушує Конора розказати свою. За дослідженням Дорі Лауб, наративізація травми допомагає звільнитися від неї та відновити контакт зі світом [57]. Травма Конора переслідує його, приходячи щоночі у формі кошмару, травма пов'язана і з невідвратною смертю матері, і з тим, що Конор її очікує як полегшення. Саме ця травма, самокартання та провини тримають Конора на віддалі від інших. І лише висловлення її в єдиний наратив допомагає Конорові звільнитися від травми та прийняти себе та свої відчуття, змиритися з тим, що має статися, попроситися з матір'ю та повернутися в світ трохи здоровішим та більш соціалізованим. Тис, у цій ситуації, стає Лаубівським психоаналітиком, що заміняє внутрішнє «Ти» Конора, його імпліцитного слухача.

Розглядаючи цей роман в контексті наукових знахідок Конрада Гласа, можемо визначити також ще декілька випадків смерті у романі, що набувають

метафоричного смислу. Серед них розлучення батьків, що, хоч і відбулося поза межами тексту, є важливим в контексті аналізу роману, оскільки виступає певною мірою соціальною втратою, адже хлопчик поступово втрачає батька; цей розрив фіналізується, коли батько чітко окреслює межі своєї сім'ї, в якій Конору немає місця. Інший соціальний перехід, який маємо змогу спостерігати в романі, це переїзд до бабусі з майбутньою зміни школи. Стрес від втрати матері у хлопчика підсилюється й втратою звичного побуту і затишного материнського дому. Він опиняється у стерильно чистій білій кімнаті бабусі, що аж ніяк не схожа йому на дім. Цю зміну теж можна класифікувати метафоричною смертю, оскільки, за теорією Грофа та Галіфакс, такі переходи завжди залишають по собі порожнечу, і ми буквально бачимо рідну домівку Конора, де тепер нікому жити, вона стає пусткою. Перехід до нової школи, який, ймовірно, станеться невдовзі, також означатиме прощання із попередньою школою і попереднім шкільним життям, а разом і прощання з друзями та однокласниками, хай навіть їхні стосунки і не були найкращими.

Підсумовуючи, варто сказати, що смерть в романі «Поклик монстра» постає реальною та без прикриття; вона має причину та наслідки, точні місце і час; має об'єкт та спостерігачів. А найважливіше, вона має ефект, що приходить завчасно і не залишає нікого байдужим.

Висновки до другого розділу

Висвітлення смерті в літературі ніколи не було простим, тим паче, в літературі для дітей та юнацтва. Це завжди пов'язано з низкою питань відбору чи невідбору елементів, реалістичності чи згладження кутів, турботою про емоційний стан читача. Аналізовані романи подають складні теми відкрито та правдиво, залишаючи місце надії, заслуговуючи довіру читача та даруючи усвідомлення того, що завжди може знайтись хтось, хто зрозуміє.

Роман Крістіни Бейкер Клайн не просто описує страшні поневіряння сиріт, їх самотність та зневіру, в ньому є також і щасливий фінал, який показує, що навіть найдовший ланцюжок перипетій має кінець. Що втрату можна пережити.

Численні метафори смерті, сирітства та переходу в романі, показують, що ніхто не самотній в своїх переживаннях, завжди є хтось в сусідньому вагоні чи нижче за річкою, хто ділить з нами цей шлях. Вівієн та Моллі розуміють одна одну не зважаючи на вік та походження, адже вони мають схожу історію, схожу ідентичність, і це дозволяє їм разом справитися зі своїми проблемами, перебороти тривалі наслідки травми та вийти на зустріч новому життю, відкритися щастю та новим людям, повірити у себе та власне майбутнє.

«Поклик монстра» підходить до проблеми з трохи іншої перспективи, але, все ж, поділяє Клайнівський оптимістичний лад. Патрік Несс описує переживання передчуття невідворотного, страх визнання смерті, зневіру та самокартання. Роман розкриває всеохопність впливу смерті, що починається задовго до неї самої. Когнітивний дисонанс Конора, породжений його власним усвідомленням безвиході та материнськими завіряннями у порятунку, призводить до ізоляції хлопчика в його горі, ненависті до себе та самодеструктивної поведінки. Роман Патріка Несса пропонує методику виходу з цього стану, яка може бути корисною як підліткам і батькам, що знаходяться в схожих обставинах, так і пересічним дорослим, що роками страждають від травми втрати. Тис в романі постає психотерапевтичним елементом, що змушує Конора зізнатися в найгіршому, пропонуючи підтримку та розуміння.

В обох аналізованих романах смерть різна. В «Сирітському потязі» – це невід’ємний елемент життєвого шляху, що супроводжує і вінчає його, даючи щоразу нову перспективу. В «Поклику монстра» – вона страшна і тяжка поки замовчувана, адже виступає тією ношою, яку кожен несе самотужки, і лише відкрита розмова здатна її хоч трохи полегшити. Але в обох випадках, як і в реальному житті, вона неунікна.

Розділ 3

Мотивація необхідності наявності у шкільній програмі сучасної підліткової літератури з танатологічною тематикою з метою її репрезентації та едукації школяра

За останні 10 років світ заново зіткнувся з уже забутими проблемами пандемій та глобальних війн, які вважалися атрибутами минулого. Сучасне глобальне суспільство переживає глибоку кризу через крах глобальних ланцюжків створення вартості, неієднатність міжнародних гуманітарних інституцій та їх бездіяльність у випадках масових воєнних злочинів.

Як пережити жахи війни? Які професії будуть актуальними в майбутньому? У що може вилитися із захоплення суспільства штучним інтелектом? Що робити, коли помирають близькі? Сучасна система освіти не готова давати відповіді на конкретні питання, які виникають у школярів на фоні світових подій, що підриває авторитет освітніх закладів. Неможливо передбачити, що чекає на людство в майбутньому, не існує універсальних відповідей на конкретні питання. То як же не розчарувати школяра?

Тут на допомогу приходить література. Впродовж століть людство намагалося осмислювати глобальні та універсальні загрози. Безліч літературних творів всіх жанрів та форм, розглядають проблеми війни, голоду, промислових переворотів, роздумують над ризиками майбутньої науки та техніки. Ще більше творів містять осмислення та переосмислення смерті. Очевидно, що мистецтво не дає готових відповідей, але воно стимулює роздуми, розвиває критичне мислення, дарує комфорт та естетичну насолоду. За правильного подання в класі, твори літератури можуть стати тим навчальним джерелом, яке розширює можливості сучасної системи освіти та повертає учнів до лона школи. Правильно підібрана література в шкільному курсі здатна не лише зацікавити та розважити учнів, але й підготувати до реальних життєвих проблем, надати моделі

поведінкових патернів, щоби полегшити перехід підлітків до самостійного життя.

Література про смерть, на відміну від популярного уявлення, як про депресивну та складну, виконує катарсичну функцію, допомагаючи пережити складні емоції та приносячи полегшення.

Як вже було вказано в попередніх розділах, введення танатичних елементів до дитячого та підліткового дискурсу є необхідним для збереження ментального та фізичного здоров'я особистості в подальшому дорослому житті. Простором для подання та опрацювання тематики смерті та втрати може стати фасилітоване вчителем читання відповідної літератури. В такому контексті, метою предмету “Зарубіжна література” в загальноосвітньому навчальному закладі стає не просто залучення до читання через знайомство з найкращими творами світового літературного доробку, а й підготовка до реального життя засобами художнього образу та слова.

Обговорення «складних» тем в класній кімнаті, кероване підготовленим педагогом, може не тільки підвищити інтерес дітей до навчання, через руйнування стереотипу про формальність середньої освіти, що перевантажує «непотрібними» знаннями, а й дати практичні навички пропрацювання горя та втрати, що допоможе уникнути пролонгованого впливу психологічної травми на подальше життя особистості. Залучення до шкільної програми з “Зарубіжної літератури” творів з актуальною для сучасного підлітка проблематикою та героями, що керуються знайомими для школяра ХХІ сторіччя емоціями та почуттями може полегшити ношу учня, що переживає складний етап пубертату в ще складніші для світу часи. Така література може стати прихистком для підлітків та показати, що, на відміну від їх переконань, вони не самі, навколо є люди зі схожим досвідом. Особливістю реалістичної літератури про смерть є те, що вона показує людей, які пережили втрату, показуючи читачам, що і вони зможуть вийти з цього стану, що завжди є надія на покращення, що існує життя

після смерті, після втрати. Саме це робить літературу про смерть необхідною до включення до шкільної програми з предмету «Зарубіжна література».

3.1. План-конспект позакласного заходу

Тип уроку: Позакласний захід – факультатив «Книжковий клуб»

Клас – 10–11

Тема: Гнів та заперечення як вираження переживань втрати в романі

Мета:

- навчальна – навчитися обговорювати складні теми, висловлювати страхи та переживання;
- розвивальна – розвивати навички аналізу теми смерті у художніх творах; здатність усвідомлювати та розвивати ідеї про життя та смерть;
- виховна – виховувати емпатію, толерантність та вміння співпереживання.

Ключові компетентності (наскрізні лінії):

- *спілкування державною мовою:* сприймати, розуміти, критично оцінювати та інтерпретувати інформацію державною мовою; висловлювати думки й почуття, обстоювати погляди
- *спілкування іноземними мовами:* читати й розуміти художні тексти іноземною мовою; бути готовим до міжкультурного діалогу, відкритим до пізнання різних культур;
- *математична компетентність:* розвивати абстрактне мислення; установлювати причинно-наслідкові зв'язки; відокремлювати головну та другорядну інформацію; будувати гіпотези;
- *уміння вчитися:* користуватися різними джерелами довідникової інформації (словники, енциклопедії, онлайн-ресурси тощо);

- *соціальна та громадянська компетентності*: аргументовано та грамотно висловлювати власну думку щодо суспільно-політичних питань; уникати дискримінації інших у процесі спілкування; визначати в літературних творах актуальні соціальні проблеми та ідеї; розвивати критичне мислення;

- *обізнаність та самовираження у сфері культури*: сприймати твори літератури в контексті культури доби; аналізувати та інтерпретувати літературні твори зарубіжних авторів в аспекті національної культури та загальнолюдських цінностей

Предметні компетентності: розуміти сенс прочитаного; описувати персонажів, їхні риси, поведінку, умови життя, соціально-культурний контекст; характеризувати образи персонажів; обговорювати прочитане; критично ставитися до інформації, формувати власне бачення проблем; обстоювати, аргументувати власну позицію, думку; узагальнювати набутий культурний досвід вивчення літературних творів; вміти оцінювати художню вартість творів, творчо-критично осмислювати їхній зміст, визначати актуальні ідеї, важливі для сучасності, тощо [14; с. 5 – 11].

Попереднє завдання: прочитати роман Патріка Несса «Поклик Монстра» в оригіналі (англійська мова) або в українському перекладі

Обладнання: роман Несс П. Поклик Монстра : [пер. з англ. І. Савюк]. – П. Несс. – Київ: Видавництво. – 2020. – 216 с.

Міжпредметні зв'язки: англійська мова, психологія, історія, релігієзнавство

Хід уроку (45 хв.)

Організаційний момент – 1 хв.

Вступне слово вчителя – 3 хв.

Добридень усім, вітаю вас на черговому засіданні нашого Книжкового клубу! Сьогоднішня зустріч читачів, як ви знаєте, присвячена обговоренню роману Патріка Несса «Поклик Монстра». Пропоную вам зараз приблизно в

одному реченні висловити свої враження від прочитаного. В кінці уроку ми порівняємо їх, а тому попрошу вас також занотувати їх.

- *Якщо учням важко сформулювати думку, використовуємо метод евристичних запитань: Чи вразив вас роман? Чи було щось, що сподобалось / не сподобалось, чому? Які емоції у вас викликали персонажі? /вставні історії?*

Реалізація освітньої мети – 15 хв.

Добре, дуже дякую усім за відповіді! А тепер давайте подумаємо, яка основна тема цього роману?

- *Очікувані відповіді: хвороба, смерть, туга, відчай, горювання, зрілість, самовизначення. 13-річний Конор стикається з тяжкою хворобою матері, та її невідвратною смертю. Неготовність родини хлопчика відверто говорити про майбутнє призводить до небезпечних ситуацій в його житті. Лише поява Тису допомагає Конорові усвідомити ситуацію, в якій він опинився, та діяти відповідно; зрозуміти, що не існує простих вирішень складних ситуацій, та прийняти відповідальність за себе та своє подальше життя.*

Дякую за ваші ґрунтовні відповіді, дійсно, тут є над чим задуматися. Скажіть, будь ласка, а як ви розумієте поведінку Конора, що вам видається звичайним для підлітка, а що ні? Як ви думаєте, чим це можна пояснити?

- *Очікувані відповіді: Конор виявляє агресію до всіх персонажів, наприкінці роману навіть до матері – єдиної, до кого він зазвичай ставився шанобливо. Це може бути вираженням його страху та заплутаності, що в кінці і розкривається Тисом. Злість Конора може бути пов'язана з недомовленостями в його сім'ї та змішаністю повідомлень. Адже бабуся постійно намагається підготувати його до найгіршого, а мама закликає вірити в найкраще. На фоні тотальної відстороненості від однолітків,*

хлопчик почувався самотнім, адже не вірить, що хтось може його зрозуміти, аж доки не з'являється Тис.

Діагностика – 20 хв.

Дякую за ваші відповіді, вони всі дуже ґрунтовні та цікаві. А давайте тепер спробуємо подумати над реакціями всіх персонажів на події роману. Які з них правильні чи неправильні?

- *Мета завдання вивести учнів на те, що немає неправильних реакцій на горе, і будь-які почуття та переживання – це нормально. Пояснити діям, що в ситуації втрати реакції людей можуть бути дуже індивідуальними. Наприклад ізольоване горе Конора, що виражається у гніві, є не єдиним. Його мама теж реагує на смерть, але її механізми це надія. В той же час механізм бабусі це організація та ігнорування, а батька – втеча. Необхідно пояснити, що в ситуації втрати варто дозволити собі відчувати та переживати, але це і не значить, що тимчасове заніміння погане. Потрібно пояснити, що всі реакції людського організму в такій ситуації є захисними механізмами, і до них варто дослухатися.*

Тепер, коли ми обговорили це, давайте подумаємо, а яку роль в цій історії грає Тис? Можемо почати з імен, якими він себе називає, давайте відкриємо сторінки 41–44 і подивимося на цю цитату: «У мене було стільки імен, скільки років у самого часу, проревів монстр. Я мисливець Герн! Я Цернуннос! Я Зелений чоловік!». Чи знаєте ви щось про ці імена, що це за істоти? Якщо ні, то давайте пошукаємо.

- *Тут учням пропонується скористатися онлайн словниками та іншими доступними їм інтернет-ресурсами для пошуку інформації.*

З тим що ми знаємо з тексту роману, як ці визначення доповнюють образ монстра, чи змінює це його сприйняття?

- *Очікувані відповіді: В романі він з'являється, як друг, якого не хотіли, але який був потрібен; як вчитель-наставник, що допомагає Конорові*

справитися зі своїми переживаннями. Ці образи, в яких він розкривається як повелитель дикого життя та природи, дух весни та відродження, що тісно пов'язаний з потойбіччям, додають перспективу архаїчного сприйняття смерті. Тис, в сумі з іншими своїми іменами, постає втіленням природного світу, що нагадує людині прислухатися до себе, та пізнавати себе. Адже лише коли Конор нарешті вербалізує те, що мучило його довгий час, він здатний прийняти свою власну людську природу, на якій впродовж всього роману наголошує Тис.

Формулювання та підведення підсумків – 6 хв.

Дуже дякую за змістовні відповіді, ви всі дуже добре попрацювали сьогодні. Тепер, я попрошу вас знову сформулювати ваші враження від роману в одному реченні. Чи відрізняються вони від тих, що ви записали на початку нашої зустрічі? Чому? Чому ні?

Як ви думаєте, чи корисні такі книги для прочитання у вашому віці? Чи порекомендували б ви цей роман своїм друзям? Сім'ї?

Всім дуже дякую за участь, за ваші цікаві думки та пропозиції! Мені було дуже приємно обговорити з вами роман Патріка Несса «Поклик Монстра. Якщо ви маєте якісь запитання, будь ласка, буду рада відповісти, якщо ні, до нових зустрічей!

Висновки до третього розділу

Шкільна програма з «Зарубіжної літератури» включає багато творів, що містять в собі смерть, але, на жаль, не передбачає її проблемного контекстного обговорення. Ми усвідомлюємо, що така тема може бути складною для обговорення в класі не тільки для учнів, а і для вчителів, тому, рекомендуємо до включення до програми роману Патріка Несса «Поклик монстра» оскільки він містить в собі готові дидактичні та терапевтичні механізми, з якими варто ознайомитися усім.

Роман показує реалістичні переживання людей, що зустрічаються з неминучою утратою, та показує, що її можна пережити. Автор змальовує різні можливі реакції людини, не засуджуючи їх, але намагаючись зрозуміти та пояснити. Так, навіть відсторонена та холодна бабуся, розкривається як мати, що втрачає дитину, і болісно це переживає.

Історія роману концентрується на Конорові та його комунікації з прадавньою хтонічною істотою, що, не зважаючи на жахаючий образ, є позитивним персонажем, який допомагає хлопчикові прийняти невідворотне та дозволити собі відчувати біль, замість заперечення, гніву та самокартання.

Ми вважаємо за доцільне рекомендувати цей текст до включення в програму зарубіжної літератури для 10–11 класів профільної школи, в складі творів для обов'язкового прочитання. Наша рекомендація базована на проблематиці твору, яку ми вважаємо актуальною та корисною в сучасному світовому контексті, зокрема з умовах російської агресії та війни в Україні.

Отже, ми переконані, що вивчення роману Патріка Несса «Поклик монстра» в шкільному курсі із зарубіжної літератури є релевантним, оскільки передбачає ознайомлення з корисними терапевтичними методиками допомоги та самодопомоги при втраті.

Висновки

Танатос є одним з вічних мотивів та образів, до яких споконвічно звертається людство в намаганні зрозуміти життя. Неунікність та невідворотність смерті завжди були джерелом страху та захоплення, тому ця тема так часто фігурує в мистецтві. Наукова думка також не полишає проблему абсолютного фіналу, що породжує численні метафізичні та критичні теорії.

Зокрема проблемою сутності смерті переймаються такі філософські школи як екзистенціалізм та феноменологія, які розглядають її в контексті її впливу на життя. Перші переконані, що саме усвідомлення конечності життя наповнює його сенсом та стимулює людину до якнайповнішої самореалізації; а другі, трактуючи смерть як повне стирання унікальної особистості, все ж, зазнають вплив її усвідомлення індивідом на його життя та життя оточуючих, що теж виступає стимулюючим активність фактором.

Популярність та загадковість смерті, з рештою, привели до формування мультидисциплінарної галузі знання – танатології, яка розглядає явище Танатосу в медичному, філософському, антропологічному, релігійному, соціальному тощо контекстах. Відомий французький історик та танатолог Філіп Ар'єс, прослідкувавши тенденції ставлення суспільства до смерті, поділив історію людства на п'ять етапів: перший, за визначенням вченого, характеризує добу Середньовіччя як повне примирення зі смертю та її сприйняття як природного явища, без позитивного чи негативного конотаційного забарвлення; другий припадає на XI–XIII століття та оприявнює початок зародження страху перед смертю, спровокованого появою ідеї Страшного Суду; третій етап від початку Відродження аж до XVII століття виражений у яскравих виявах тематичного змішання Еросу та Танатосу, що виявлялось у численних збоченнях, зокрема некрофілії; четвертий – припадає на епоху Романтизму та характеризується апофеозом чуттєвості в переживанні смерті, от-тільки акцент зміщується з власного завершення життя на утрату близької людини; п'ятий та останній в класифікації Ар'єса етап позначає сучасність дослідника та характеризується

константним бажанням відгородитися від смерті та намаганням повністю її ігнорувати. Виходячи з цього, ми припускаємо, що зараз починається наступний етап ставлення суспільства до смерті – її проговорення та осмислення, що, в першу чергу, виявляється в нашій готовності говорити про смерть та втрату з дітьми та підлітками.

Таку тенденцію можемо бачити в сучасній літературі, як для молодих дорослих, так і для найменших, особливо в Україні, де відчувається необхідність пояснення дітям концепції кінечності життя, враховуючи реалії сьогодення.

Наявність «складних» тем і літературі, яку читають діти, – не здобуток сучасності. Танатичні елементи можемо спостерігати ще в легендах, міфах та невідредагованих версіях казок, яким не бракувало кривавості та жорстокості, оскільки їхньою метою була підготовка майбутніх дорослих до реальних ситуацій, в яких вони могли опинитися.

Згідно досліджень багатьох психологів та соціологів, що систематично працюють з дітьми, такого типу підготовки зараз дуже не вистачає. Це пояснюється тим, що покоління за поколінням люди все менше говорили про смерть, нехтуючи тим самим найпершим та найпростішим способом передачі інформації та навчання. В результаті, ми отримуємо суспільство, яке не здатне усвідомити смерть та змиритися з нею, цілі покоління травмованих людей, які, відповідно, не можуть підготувати дітей та застерегти їх таким чином.

Опитування американських та українських науковців показали, що діти не просто знають про існування смерті, як би сильно їх батьки не старалися їх уберегти, а ще й бояться її. В таких умовах зустріч дитини зі смертю стає вкрай травматичною та залишає відбитки на всьому подальшому житті, пливаючи на здатність формувати зв'язки.

Саме тому важливо подавати інформацію дітям та підліткам, без замовчування та у доступній формі, прикладом чого може стати сучасний проблемний роман для молодих дорослих. Серед авторів, що відкрито пишуть

про «складні» теми для старших підлітків, аналізовані в цій розвідці Крістіна Бейкер Клайн та Патрік Несс, неодноразово визнані майстри художнього слова.

«Сирітський потяг» розкриває череду метафоричних смертей та переходів в життях героїнь, спровокованих смертю близьких та сирітством, відсутністю сім'ї та стиранням кордонів культурної ідентичності. Смерть в романі постає незмінним супутником життя та його неодмінним рушієм, де кожна нова втрата стає початком нового етапу. Травма, яку переживають героїні дистанціює їх від світу та залишає на самоті зі своїм болем. Але, зустрівши людину, яка розуміє, вони обидві можуть відпустити страждання та довіритися, вперше за довгий час, наважившись сподіватися на найкраще.

Роман Патріка Несса по іншому підходить до проблеми смерті в житті підлітка. Автор описує невимовний біль передчуття страшного, який розтягується на довгий час, викликаючи у Конора конгитивний дисонанс від співіснування бажань врятувати матір та позбавитися болю. Мимовільна думка, що стане легше, коли хвороба забере маму, призводить до того, що хлопчик ненавидить себе та постійно шукає покарання, яке знаходить лише на шкільному подвір'ї, за власної волі стаючи жертвою булінгу. Образ могутнього Тису, що приходить на допомогу Конорові стає метафоричним психотерапевтом, який спонукає хлопчика висловити наболіле та прийняти правду, яку той так відчайнушно ховає, і лише це стає звільненням для підлітка.

Аналізовані романи по-різному змальовують проблему смерті, підступаючись до неї з різних ракурсів, але обидва вони дають розуміння та надію на те, що біль закінчується, втихає, що попереду чекає майбутнє, наповнене і радістю також.

Роман Патріка Несса, на додачу, дає також поведінкові патерни та стратегії процесування горя, що можуть бути корисними не тільки для дітей та підлітків, але і для дорослих. Це пояснюється тим, що автор описує різноманітні реакції, окрім Конора, читачам відкриваються і переживання мами і бабусі, кожна з яких

справляється з горем у свій спосіб. Саме тому, ми вважаємо за необхідне рекомендувати цей роман до обов'язкового прочитання в шкільному курсі предмету «Зарубіжна література» для 10–11 класів.

Обговорення «складних» тем може стати викликом для учителя, але матеріал роману «Поклик монстра» максимально спрощує цей процес, стаючи джерелом і катарсису, і корисних психологічних технік процесування утрати, від якої не застрахована жодна жива людина, і розуміння того, що будь-яка реакція на смерть є нормальною, що є важливим для попередження самокартання.

Смерть завжди була і буде супутником людини. Сучасне суспільство, намагаючись відгородитися від неї, робить її своїм ворогом, породжуючи цим страх та біль. Людству потрібно навчитися говорити про внутрішні тривоги та переживання, адже страх виступає ізолюючим фактором. В сучасну епоху пандемій та інтернету, людина як ніколи потребує відновлення зв'язку з іншими, великим кроком до чого може стати відкритий діалог про наболіле. Винесення лякаючих тем в розряд літератури, пропонує не тільки безпечне переживання, але і простір для обговорення, що сприймається легше, оскільки обговорювані біль та травми належатимуть персонажам.

Введення такої літератури в шкільний курс означатиме легше ознайомлення учнів з темою та підготовку до зустрічі зі смертю та втратою в реальному житті, даючи шанс виховати наступні покоління емоційно стабільнішими та психічно здоровішими.

Список використаних джерел

1. Баран У. «Нескінченна історія» літератури для дітей та юнацтва: напрями дослідження літератури для дітей та юнацтва в Україні» / КЛЮЧ. – [Елекстронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/345>
2. Вернан, Ж. П. Смерть в очах. Втілення потойбічного світу в античній Греції. Артеміда, Горгона : [пер. з фр. Н. Шевцова] / Ж. П. Вернан. – Київ : Дух і літера, 1993. – 81 с.
3. Вовк О.В. Основні завдання української дитячої літератури (роздуми над проблемою) / О.В. Вовк // Актуальні проблеми слов'янської філології : [міжвуз. зб. наук. ст.]. – Серія: Лінгвістика і літературознавство. – Вип. XX. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – С. 242–249.
4. Дитина й дитинство в середньовічному та ранньомодерному соціумі: бібліогр. покажч. : [уклад.: А. Момот, А. Подгорна, І. Сердюк]. – Київ : К.І.С., 2020. – 78 с.
5. Жуйкова М. Номінація смерті та архаїчне мислення / М. Жуйкова // Студії з інтегральної культурології 1: Tanatos. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. – с. 28–62.
6. Зубрицька М. Онтологізація смерті у творчості Василя Стефаника / М. Зубрицька // Студії з інтегральної культурології 1: Tanatos – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. – с. 21–24.
7. Качак Т. Б. Танатичні мотиви у сучасній українській прозі для дітей та юнацтва / Т. Б. Качак // *Wielkie Tematy Kultury w Literaturach Słowiańskich, Slavica Wratislaviensia.* – №168. – Wrocław, 2019. – с. 207–217.
8. Кемпбел Дж. Тисячоликій герой : [пер. з англ. О. Мокровольський] / Дж. Кемпбел. – Львів : Terra Incognita, 2020. – 416 с.
9. Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс : [навчально-методичний посібник для студ. вищих навч. закл]. –

- Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2015. – 236 с.
10. Кісь Р. Коваріації уявлень про смерть як індикатор типу культури (спроба крос-культурного бачення) / Р. Кісь // Студії з інтегральної культурології 1: Tanatos. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. – с. 9–20.
 11. Несс П. Поклик Монстра : [пер. з англ. І. Савюк] / П. Несс. – Київ: Видавництво. – 2020. – 216 с.
 12. Ніцше Ф. Весела наука : [пер. з нім. В. Чайковський] / Ф. Ніцше. – Харків : Фоліо, 2020. – 284 с.
 13. Ольховецький С. М. Психологічні чинники страхів в підлітковому та молодшому юнацькому віці / С. М. Ольховецький // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 12. Психологічні науки, II випуск. – Київ : Видавничий дім «Гельветика» 2004. – с. 85–90.
 14. Програма із зарубіжної літератури для 10-11 класів для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Рівень Профільний. 2018. – 69 с.
 15. Рішар Ж.-П. Смерть та її іпостасі // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. : [за ред. М. Зубрицька]. – Львів : Літопис, 1996. – с. 164–179.
 16. Романова О. Значення передсмертної сповіді та поховання за християнським обрядом у свідомості людей ХVІІІ ст. / О. О. Романова // Україна в Центрально-Східній Європі. – № 7. – Київ : наук. вид. / Ін-т історії України, Нац. акад. наук України, 2007. – С. 216–238.
 17. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Досвід феноменологічної онтології : [пер. з франц., передм. і прим. Ст. Колядко] / Ж.-П. Сартр. – Черкаси : Республіка, 2000. – 639 с.
 18. Січкара О.М. Рецепція смерті у дитячій свідомості (за творами В.Близнеця «Звук павутинки» та В. Дрозда «Парость») / О.М. Січкара. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2009. – 8 с.

19. Фройд, З. По той бік принципу задоволення : [пер. з нім. Ю. Винничук] / З. Фройд. – Харків : Фоліо, 2019. – 155 с.
20. Чайдак Д. О. Дитяча література – невід’ємна складова всієї літератури. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <https://fs.naurok.com.ua/uploads/files/130998/113989.pdf>
21. Чмут Д., Михед Т.В. «Сирітський потяг» як алегорія дитинства в однойменному романі Крістіни Бейкер Кляйн / Д. В. Чмут, Т. В. Михед // Збірник тез Всеукраїнської наукової онлайн-конференції «Нові виміри сучасних філологічних досліджень: міждисциплінарний підхід». – Київ : ННІФ КНУ, 10–11 листопада 2022. – С. 99–100
22. Чмут Д., Михед Т.В. Функціональність концепту «монстр» у романі Патріка Несса «Поклик Монстра» – від уособлення жаху до «монстротерапії» / Д. В. Чмут, Т. В. Михед // Збірник тез VII Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених «ФІЛОЛОГІЯ XXI СТОЛІТТЯ: НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ». – Київ : ННІФ КНУ, 6 – 7 квітня 2023. – С. 162–163
23. Шефф Т. Дистанціювання емоцій в ритуалі : [пер. з англ. М. Маєрчик, Р. Кісь] / Т. Шефф // Студії з інтегральної культурології 1: Tanatos. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. – с. 113–131.
24. Anthony, S. The Discovery of Death in Childhood and After / Sylvia Anthony. – London : Routledge, 1999. – 231p.
25. Aries P. Centuries of Childhood: A Social History of Family Life : [transl. from French by R. Baldick] / Philippe Aries. – London: Vintage, 1965. – 448 p.
26. Aries P. The hour of our death : [transl. from French by H. Weaver] / Philippe Aries. – New York : Vintage Books, 1982. – 651 p.
27. Baker Kline, C. Orphan train / Christina Baker Kline. – New York : Harper Collins Publishers, 2013. – 294 p.
28. Beckel, J. Supporting Parentally Bereaved Students: The School Counselor's Role / Jane R. Beckel // A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of

- the Requirements for the Master of Science Degree in Guidance and Counseling.
- Menomonie, WI : The Graduate School University of Wisconsin-Stout, 2006.
– 57 p.
29. Bent-Goodley, T., Stukes Chipungu S. Meeting the Challenges of Contemporary Foster Care / Tricia B. Bent-Goodley Sandra Stukes Chipungu // *The Future of Children*. – Vol. 14. – №1. – Children, Families, and Foster Care. – Princeton, NJ : Princeton University, 2004. – pp. 74–93
30. Brannen A. Agents of Death / Anne Brannen // *Creative Nonfiction*. – № 57. – Pittsburgh : Creative Nonfiction Foundation, 2015. – pp. 22–28.
31. Britannica Электронный ресурс [Режим доступа] <https://www.britannica.com/>
32. Bruskas, D. Children in Foster Care: A Vulnerable Population at Risk / Delilah Bruskas // *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*. – Vol. 2. – Iss. 2. Hoboken, NJ : Wiley Periodicals, 2008. – pp. 70–77
33. Buráková Z. Whose trauma is it? A trauma-theoretical reading of *The Book Thief* by Marcus Zusak / Zuzana Buráková // *A Journal of Culture and History*, Vol. 25. – № 1-2: Special issue: Trauma & Memory: the Holocaust in Contemporary Culture. – London : Routledge, 2019 – pp. 59–73.
34. Castelow, E. *The Green Man* / Ellen Castelow // *The History and Heritage Accommodation Guide* Электронный ресурс [Режим доступа] <https://www.historic-uk.com/CultureUK/The-Green-Man/>
35. Christina Baker Kline / Official web-site [Электронный ресурс] / Режим доступа : <https://christinabakerkline.com/>
36. Conrad Glass Jr. J. Death, Loss, and Grief in High School Students / Joseph Conrad Glass, Jr. // *The High School Journal*. – Vol. 73. – № 3. – North Carolina : University of North Carolina Press, 1990. – pp. 154–160.
37. Derrida J. *The Gift of Death (Religion and Postmodernism)* : [transl. from French by D. Wills] / Jacques Derrida. – Chicago: University Of Chicago Press, 1996. – 124 p.
38. Donnelly C., Murphy E. Children’s Burial Grounds (cillíní) in Ireland: New Insights into an Early Modern Religious Tradition / C.J. Donnelly, E.M. Murphy // *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood* : [ed. by Sally

- Crawford, Dawn Hadley, Gillian Shepherd]. – Oxford : Oxford University Press. – 2018.n – P. 608–630.
39. Feifel H. *The Meaning of Death* / Herman Feifel. – New York: McGraw-Hill, 1965. – 351 p.
40. Ford A. *Life Beyond Death* / Arthur Ford. – New York: Berkley Publishing Corp.; Third printing edition, 1972. – 224 p.
41. Foucault, M. *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias* : [transl. from French by J. Miskowiec] / Michel Foucault // *Architecture /Mouvement/ Continuité*. – 1984. – 9 p.
42. Freud S. *Totem and Taboo* / Sigmund Freud // *Complete Psychological Works of Sigmund Freud* : [transl. from German by J. Srtachey]. – New York: W. W. Norton & Company; The Standard edition, 1990. – 248 p.
43. Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness* / Erich Fromm. – New York: Holt Paperbacks; Revised and Rev edition, 1992. – 576 p.
44. Fulton G. "Phantasmatism": Sovereignty and the Image of Death in Derrida's First "Death Penalty" Seminar / Gwynne Fulton // *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*. – Vol. 48. – № 3, a special proceedings issue: A MATTER OF LIFE/DEATH II. – Manitoba : University of Manitoba, 2015. – pp. 75–94.
45. Gipson E. M. *A Close Encounter with Death: Narration in Markus Zusak's The Book Thief* : [Master's Theses] / Erin M. Gipson. – Southern Mississippi : The University of Southern Mississippi: ProQuest Dissertations Publishing, 2017. – 40 p.
46. Grenby M.O. *Children's Literature (Edinburgh Critical Guides to Literature)* / M.O. Grenby. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014. – 288 p.
47. Grof S., Halifax J. *The Human Encounter with Death* / Stanislav Grof, Joan Halifax. – E. P. Dutton, 1977. – 240 p.
48. Heidegger M. *The Rectorate 1933/34: Facts and Thoughts* // Martin Heidegger and National Socialism: Questions and Answers : [ed. by G. Neske & E. Kettering]. – New York: Paragon House, 1990. – p. 29.
49. Hintz C. *Children's Literature (The New Critical Idiom)* / Carrie Hintz. – Routledge, 2019. – 188 p.

50. History / National Orphan Train Complex. [Интернет ресурс] Режим доступа: <https://orphantraindepot.org/history/>
51. Huizinga, J, *The Autumn of the Middle Ages* : [transl. from German Rodney J. Payton, Ulrich Mammitzsch] / Johan Huizinga. – Chicago : The University of Chicago Press, 1996. – 490 p.
52. Jalongo, M. *From Urban Homelessness to Rural Work: International Origins of the Orphan Trains* / Mary Renck Jalongo // *Early Childhood Education Journal*. – Vol. 38. – Berlin : Springer, 2010. – pp. 165–170
53. Jaspers K. *Nietzsche and Christianity* / Karl Jaspers. – California: H. Regnery Co, 1961. – 111 p.
54. Kierkegaard S. *Either/Or* : [transl. from Danish by W. Lowrie] / Soren Kierkegaard. – London: Penguin, 1992. – 640 p.
55. Kierkegaard S. *Fear and Trembling* : [transl. from Danish and introd. by A. Hannay] / Soren Kierkegaard. – London: Penguin, 1985. – 176 p.
56. Kossak J. *Egzystencjalizm w filozofii i literaturze* / Jerzy Kossak. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. – 365 p.
57. Laub, D. *Reestablishing the internal “Thou” in testimony of trauma* / Dori Laub // *Psychoanalysis, Culture & Society*. – Vol. 18. – № 2. – London : Palgrave Macmillan, 2013. – pp. 184–198
58. Le Goff J. *The Birth of Purgatory* : [transl. from French by A. Goldhammer] / Jacques Le Goff. – Chicago : University of Chicago Press; Reprint edition, 1986. – 440 p.
59. Lonetto, R., Templer, D. *Death and Anxiety* // Richard Lonetto, Donald I Templer. – Washington: Hemisphere, 1986. – 155 p.
60. Mae R., Moore T. E. *Who Dies and Who Cries: Death and Bereavement in Children's Literature* / Reet Mae, Timothy E. Moore // *Journal of Communication*, Vol. 37. – № 4. – New Jersey, 2006. – pp. 52–64.
61. McKerr L., Murphy E., Donnelly C. *I Am Not Dead, but Do Sleep Here: The Representation of Children in Early Modern Burial Grounds in the North of*

- Ireland / Lynne McKerr, Eileen Murphy and Colm Donnelly // *Childhood in the Past*. – Vol. 2. – Barnsley : Oxbow Books, 2009. – P. 110–132.
62. Mittman, Asa Simon; Dendle, Peter J. *The Ashgate Research Companion to Monsters and the Monstrous* / Asa Simon Mittman, Peter J Dendle. – London : Routledge, 2012. – 600 p.
63. Nagy, M. (1948). *The Child's Theories Concerning Death* / Maria Nagy // *Journal of Genetic Psychology*. – Vol. 73. – Oxfordshire : Taylor & Francis, 1948. – pp. 3–27.
64. Ness, P. *A Monster Calls* / Patrick Ness. – London : Walker Books Ltd, 2011. – 216 p.
65. Pasulka D. *Somber Pedagogy – A History of the Child Death Bed Scene in Early American Children's Religious Literature, 1674–1840* / Diana Pasulka // *The Journal of the History of Childhood and Youth*. – Vol. 2. – № 2. – Baltimore MD : Johns Hopkins University Press, 2009. – P. 171–197.
66. Patrick Ness / Official web-site [Электронный ресурс] / Режим доступа : <https://patrickness.com/>
67. Radley G. *Coping with Death in Young Adult Literature* / Gail Radley // *The ALAN Review*. – Vol. 27. – № 1. – Manchester, 1999. – pp. 14–16.
68. Rando, T. *Grieving: How to Go on Living When Someone You Love Dies* / Therese A. Rando. – New York : Bantam, 1991. – 388 p.
69. Schlott-Gibeaux, R. *Orphan Trains: A Brief History and Research How-to* / Rikki Schlott-Gibeaux // *New York Genealogical and Biographical society*. - November 13, 2020. [Электронный ресурс] / Режим доступа : <https://www.newyorkfamilyhistory.org/blog/orphan-trains-brief-history-and-research-how>
70. Sheridan A. *The Archaeology of Knowledge* // Michel Foucault: *The Will to Truth* / Alan Sheridan. – London: Routledge, 1980. – 254 p.
71. Steiner G. *Is Death Dying?* / George Steiner // *Salmagundi*. – № 172/179. – New York : Skidmore College, 2011-2012. – pp. 51–63.
72. *Understanding Children's Literature* : [edited by Peter Hunt]. – Routledge, 2005. – 240 p.

73. Van Dexter, J. Anticipatory Grief: Strategies for the Classroom / J. D. Van Dexter // Loss and Anticipatory Grief: [ed. by T.A. Rando]. – Los Angeles, CA : The Free Press, 1986. – 251 p.
74. Yew / The Woodland Trust. [Электронный ресурс] / Режим доступа : <https://www.woodlandtrust.org.uk/trees-woods-and-wildlife/british-trees/a-z-of-british-trees/yew/>

ABSTRACT

The research is devoted to the analysis of the novels “Orphan train” by Christina Baker Kline and "A Monster Calls" by Patrick Ness in the context of multifunctional use of death as a concept in young-adult literature. Thanatos as an ever-present notion has always occupied the minds of great thinkers, inspiring countless artworks and masterpieces and remaining the central topic for debates and the primary source of fear.

An attempt is made to investigate the specifics of the authors’ depiction and treatment of the image of death. The paper is also concentrates on the approaches of the two novelists to presenting death to the young reader and the tropes they use to convey their messages.

Christina Baker Kline – is an accomplished American writer, author of seven novels and co-author or editor to five more non-fiction books. C. Baker Kline’s story depicts death as something that happens to others, moving further the plot of life, signifying the beginning of a new era of one’s journey. “Orphan train” redesigns the concept of a loss from romanticized idea of grieving, capable of demolishing a person, to the recognition of death as a mundane notion one has to deal with on an everyday basis. The two main characters of C. Baker Kline’s story had to live through the bereavement in a very young age, acquiring the role of an orphan in a society, that regardless of time, despises the very idea of a parentless child. Moreover, both characters happen to represent minorities, which, or course, only adds to the suffering they have to endure. Thanatos in this novel appears as a trigger of a major change, indeed becoming the end of a child’s world as it was, which corresponds to the idea of death how phenomenologists might have pictured it.

C. Baker Kline treats death as a secondary part of life which only adds to its meaning, therefore using it as a plot device and not the central topic of the novel. Although it does play a crucial role in deciphering the author’s codes. This paper closely inspects such allegories as the train, the canoe and the ghosts, where the first two convey the idea of rootlessness of a parentless child’s journey, total absence of control over one’s self, and the burden of memories one has to carry throughout one’s

life; and the third represent the universal idea of life beyond death, only in a novel C. Baker Kline's adaptation of memories as personal heavens to keep the loved ones as perfect an image in death, as they never have managed to become in life.

Another perspective on death can be derived from Patrick Ness – renowned American-British author of eight novels, six of them for young adults, journalist, lecturer and screenwriter. “A Monster Calls” leads the reader through enormously emotional story of a boy losing his mother to cancer, and hating himself for willingness to let go, offering a profusion of ideas of death and dying, which correlates with all five of Aries' stages of society's acceptance of death: from the “tamed death” – the Yew tree; to “my death” – the mother; to “death distant and near” – the boy; to “your death” – the grandma; to “inverted death” – the father, which shows the uniqueness of one's experience.

P. Ness in the novel conveys the idea of acceptance of whole variety of one's feelings concerning loss and grieving, creating therapeutic effect on readers. The principal instrument of healing in the story is narrativization of trauma, which corresponds to Dori Laub's findings regarding reestablishing internal “thou”. The Yew tree in the novel acts as a confidant and a psychotherapist, who prepares the boy by telling the stories depicting dualism of human nature, and then pushes Conor to speak the truth – the only way to liberate oneself from internal prison of pain and guilt.

The research reveals author's tools of interpretation of death as a concept in the novel. Among those the silencing, falls hopes, anger and trust issues and avoidance. Intriguing is the image of a monster in the novel, where as such could be characterized not only the Yew tree, but also the nightmare creature, that haunts Conor in his sleep and threatens to take away his mother, and the Conor himself, being the disaster, he is to his grandmother.

Another important question raised in this paper is the necessity of including analysed texts in the curriculum for 10th and 11th grade students. The research shows that these texts should not only capture the attention of teenagers, but also deliver

meaningful messages through their events, characters, and themes as they display effective techniques of dealing with loss and grieving, which is especially pertinent in nowadays circumstances in Ukraine.